

अध्याय - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षाको महत्व मानव सभ्यतासँगसँगै सुरुवात भएको हो । परिवर्तनशील समाजमा शिक्षा प्रणालीमा पनि परिवर्तन भइरहेको छ । आजसम्म आइपुग्दा शिक्षा सर्वव्यापी, जीवनपर्यन्त र मानव अधिकारका रूपमा स्थापित भइसकेको छ । तर पनि शिक्षाको अवसर सबैमा समान रूपमा पुग्न सकेको छैन । नेपालमा प्राचिन काल देखि नै समाजमा असमानता रहेको पाइन्छ । त्यसवेलाको शिक्षा आफ्नै स्वदेशी परम्परा, भाषा र धर्ममा आधारित थियो । समाजको आफ्नै पृष्ठभूमि र सामाजिक मूल्यमान्यता अनुसार शिक्षा प्रणाली निर्धारण गरिएको थियो । त्यसवेलाको हिन्दू समाजको शिक्षा पद्धति पूर्ण रूपमा वर्णाश्रम व्यवस्थामा आधारित थियो । गुरुकुल शिक्षा प्रणालीमा निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसमा ब्रह्मण, क्षेत्रीय र वेश्यले मात्र वेदको अध्ययन गर्न पाउने तर शुद्रलाई वेदको अध्ययन गर्नबाट बञ्चित गरिएको थियो । यसरी हिन्दू वर्ण व्यवस्थाले मानव-मानवबीच विभेदीकरण र तहगत श्रृंखला कायम गरी उच्च वर्गलाई शक्ति र सुविधा प्रदान गर्‍यो भने अरुलाई विभिन्न दायित्व पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्‍यो । त्यही समयदेखि नै उच्च जातको शिक्षा, स्वास्थ्य, राजनीति लगायतका क्षेत्रमा पहुँच हुन गयो र तल्लो जात माथिल्लो जातबाट दविन गयो, जसले समाजमा एक किसिमको असमानता पैदा गर्‍यो । उक्त समानता र शैक्षिक स्थिति हालसम्म पनि हाम्रो समाजमा विद्यमान छ । यसको ज्वलन्त उदाहरणको रूपमा विद्यालयमा उपस्थित रहेका विद्यार्थीको सहभागितालाई लिन सकिन्छ ।

विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाहरु मध्ये छात्राहरुको ४८ प्रतिशत, आदिवासी जनजातिको ३८ प्रतिशत, दलितको १८ प्रतिशत र अपाङ्गको १ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । यसबाट पनि स्पष्ट छ कि समाजमा विद्यमान असमानता शिक्षामा पनि विद्यमान देखिन्छ । अहिले आएर शिक्षामा समान अवसर, शिक्षामा समता र समानता, समाहित शिक्षा जस्ता अवधारणाहरु अगाडि आइरहेको भए तापनि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले प्राथमिक तहमा कम्तिमा एक जना महिला शिक्षिका राख्नुपर्ने, प्राथमिक तहसम्म मातृभाषामा शिक्षा दिन पाउने र शिक्षक नियुक्ति गर्दा मातृभाषा जान्नेलाई बढी प्राथमिकता दिने कुरा उल्लेख गरेको छ भने उच्च स्तरीय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले प्रा.वि., नि.मा.वि. र मा.वि. तीनवटै तहमा कम्तिमा एकजना महिला शिक्षक राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (पौडेल २०५४) । हाल आएर प्राथमिक तहमा शिक्षकको अनुपात हेर्ने हो भने पनि शिक्षिकाको अनुपात ३०.६, दलितको २.५ र जनजातिको १७.८ रहेको छ (अधिकारी २०६६) । यसरी समाहितीकरणको प्रक्रियालाई प्रोत्साहन गर्ने विभिन्न चुनौतिहरु मध्ये शिक्षक

व्यवस्थापन आजको मुख्य चुनौति हो । त्यसैले अध्ययनकर्ताले यहाँ माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि सम्बन्धी वास्तविक अवस्थालाई खोतल्ने प्रयास गरेका छन् ।

नेपालमा औपचारिक शिक्षाको सुरुवात सर्वप्रथम वि.सं. १९१० सालमा जंग बहादुर राणाले दरबार स्कुलको स्थापना गरेपश्चात भएको हो । स्थापनाकालमा प्राथमिक तहसम्म रहेको यो स्कुल क्रमशः मिडिल हुँदै वि.सं. १९३२ सालमा कक्षा १० सम्म सञ्चालन हुन पुग्यो । त्यसपछि निरन्तर रूपमा माध्यमिक तहको पढाइ हुँदै आइरहेको छ । विद्यालय शिक्षामा सबैभन्दा महत्वपूर्ण तहको रूपमा माध्यमिक तहलाई लिइन्छ । यसले प्राथमिक शिक्षा र उच्च शिक्षाको बीचमा सेतुको काम गर्दछ । त्यसैले यसलाई शिक्षाको “फलामे ढोका” पनि भनिन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०११ ले ६-१० लाई माध्यमिक तह मानेको थियो भने सर्वाङ्गण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन २०१८ ले ६-११ लाई माध्यमिक तह मानेको थियो । त्यसैगरी राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले ८-१० लाई माध्यमिक तह मानेकोमा राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले विभाजन गरी नि.मा.वि. तह ६-८, माध्यमिक तह ९-१० र उच्च माध्यमिक तह ११-१२ कायम गर्नु जुन हालसम्म विद्यमान रहेको छ ।

वि.सं. २०२८ सालमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको स्थापना भएपश्चात विद्यालय तहको पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन हुँदै आइरहेको छ । हाल माध्यमिक तहमा ६ वटा अनिवार्य विषय र २ वटा ऐच्छिक विषय गरी ८ वटा विषयहरू पठनपाठन हुँदै आइरहेको छ । माध्यमिक शिक्षा राष्ट्रिय शिक्षा प्रणालीको ज्यादै महत्वपूर्ण अङ्ग हो । सबैले प्राथमिक शिक्षा पाउने र माध्यमिक शिक्षासम्म सबैलाई ढोका खोल्ने लहर चलेको वेलामा यो तहको शिक्षालाई उद्देश्यदेखि लिएर प्रक्रियासम्मका सबै क्षेत्रमा सुधार गर्न सकेमा मात्र राष्ट्रिय शिक्षा प्रणालीलाई उपयोगी बनाउन सकिने छ । राष्ट्रिय परम्परा, संस्कृति, सामाजिक सम्पदा, लोकतान्त्रिक मूल्यसँग परिचित देशको आर्थिक विकासमा योगदान दिनसक्ने दक्ष र स्वस्थ नागरिकको उत्पादन गर्नु माध्यमिक शिक्षाको उद्देश्य हो । यस तहको मुख्य उद्देश्य देशको सर्वाङ्गण विकासका लागि क्षमता अनुरूप ठोस योगदान दिनसक्ने सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्नु र विश्वविद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक सीप प्रदान गरी सचेत नागरिक तयार पार्नु हो (माध्यमिक शिक्षा परिषद् - २०६४) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप भन्नाले अपेक्षित उद्देश्य प्राप्तिका लागि कक्षाकोठामा गरिने त्यस्तो क्रियाकलाप हो, जसमा विषयवस्तुको प्रकृति, कक्षाकोठाको वातावरण, विद्यार्थीको रुचि, चाहना, सहभागिता र शिक्षकबीचको सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप भन्ने गरिन्छ । शिक्षण सिकाइका क्रममा शिक्षक शिक्षिकाले आफू स्वयं तथा आफ्ना विद्यार्थीलाई पाठ्यक्रममा उल्लेख गरिएका उद्देश्य अनुसारका प्रयोगात्मक क्रियाकलापमा संलग्न गराएको हुनुपर्दछ । विद्यार्थीलाई यी उद्देश्य पूरा गराउने अभिप्राय स्वरूप क्रियाकलापमा संलग्न गराउन सकेमा मात्र शिक्षणलाई प्रभावकारी मान्न सकिन्छ । यस्ता क्रियाकलापमा संलग्न

भएका विद्यार्थी मात्र माध्यमिक तह उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न योग्य मानिन्छन् । निर्धारित पाठ्यक्रमले शिक्षक शिक्षिका तथा विद्यार्थीलाई विभिन्न क्रियाकलाप गरेर राष्ट्रको निर्माणमा संलग्न हुन प्रेरित गरेको छ (शैक्षिक ज्योति राष्ट्रिय द्वैमासिक साउन, भदौ २०६४) ।

पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने निकायले पनि विद्यालयमा योग्य र दक्ष शिक्षकद्वारा अध्यापन हुन्छ भन्ने परिकल्पना गरेर पाठ्यक्रम निर्माण गरेको हुन्छ । शैक्षिक सामग्री विद्यालयमा उपलब्ध होला भन्ने सोच बनाएको हुन्छ तर नेपालका विद्यालयहरूमा परम्परावादी शिक्षण विधि नै बढी प्रयोग गरेको पाइन्छ । शिक्षकले पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूरा गर्नका लागि कक्षाकोठाभित्र कसरी विद्यार्थीलाई उत्प्रेरित गर्ने ? कसरी पाठ सुरु गर्ने ? कसरी उद्देश्य पूरा भए नभएको थाहा पाउने ? आदि क्रियाकलापको संयोजनलाई शिक्षण क्रियाकलाप भनिन्छ । विषयवस्तुको प्रकृति हेरेर शिक्षकले शिक्षण विधिको प्रयोग गर्नुपर्दछ । शिक्षण विधिको प्रयोग गर्दा शिक्षकले शिक्षण विधिको फाइदा वेफाइदा पनि बुझेको हुनु पर्दछ । मनोविज्ञानसम्बन्धी ज्ञान भएको शिक्षकले शिक्षण प्रभावकारी ढंगले गर्न सक्दछ । विश्वमा प्रभावकारी शिक्षणका सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएका छन् । यी सिद्धान्तलाई बुझ्नु आवश्यक छ । मूल्याङ्कन कसरी गर्नु पर्दछ ? मूल्याङ्कनका साधनहरू कुन कुन प्रयोग गर्नु पर्दछ ? आदि कुराको ज्ञान शिक्षकमा हुनु पर्दछ । मूल्याङ्कनलाई शिक्षण प्रक्रियाको अभिन्न अंगको रूपमा लिइन्छ । विद्यार्थीलाई उपलब्ध ज्ञान, सीप एवम् अनुभवहरू विभिन्न प्रकारका मूल्याङ्कनका साधनबाट थाहा पाउन सकिन्छ (पोखरेल, २०६४) ।

मुख्य पाठ्यक्रमको धारणा बीसौं शताब्दीको सुरुवाततिर प्रादुर्भाव भएको हो । यसको विकास शिक्षाविद् जोन डिवेले गरेका हुन् । मुख्य पाठ्यक्रमलाई आधारभूत पाठ्यक्रम, अनिवार्य पाठ्यक्रम, प्रमुख पाठ्यक्रम आदि विविध नामले चिनिन्छ । मुख्य पाठ्यक्रमले विषयगत पाठ्यक्रमको विषयगत संरचनामा रहेको सीमा क्षेत्रलाई मेटेर पाठ्यक्रमलाई विद्यार्थीको जीवनसँग जोड्ने प्रयास गर्दछ । मुख्य पाठ्यक्रमलाई भिन्न भिन्न रूपमा अर्थ्याउने प्रयास भएका छन् । यसैक्रममा हिल्डा टावाले विशिष्ट कार्य गर्ने वा ऐच्छिक विषयहरूबाट सबै विद्यार्थीलाई आवश्यक पर्ने अंशहरू छुट्याउने विधिको रूपमा उल्लेख गरेकी छन् । यसरी हेर्दा मुख्य पाठ्यक्रमलाई अनिवार्य पाठ्यक्रमको रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ । हाम्रो देशमा उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले माध्यमिक तहका लागि ६ वटा विषय (नेपाली, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा) लाई अनिवार्य विषयको रूपमा सिफारिस गरेपश्चात माध्यमिक तहमा यी विषयहरू अनिवार्य विषयको रूपमा पठनपाठन हुँदै आइरहेको छ । जसमध्ये यहाँ गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा गरी जम्मा तीनवटा विषयहरूको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा कक्षा ९ देखि नै अनिवार्य विषयका रूपमा गणितलाई समावेश गरिएको छ । विद्यार्थीहरूको दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यावहारिक समस्या समाधानका लागि गणितको

अपरिहार्यता रहेको छ । सामाजिक अध्ययनले देशको समसामयिक परिवर्तन, विश्वमा भएको नवीनतम प्रविधि र समयको माग एवम् चाहनालाई समेट्ने भएकाले यो विषयको पाठ्यक्रम समयानुकूल, गतिशील र परिवर्तनशील हुनु आवश्यक छ । विश्वमा सूचना तथा संचार क्षेत्रमा देखा परेका विकास, विश्वव्यापीकरण तथा स्थानीयकरणलाई सामाजिक अध्ययन विषयमा समावेश गरी मानव अधिकार, सामाजिक मूल्यमान्यता, प्राकृतिक प्रकोप आदि विषयवस्तु समावेश गरी यस विषयलाई सामाजिक, व्यवहारिक र स्तरीय बनाउने प्रयास गरिएको छ । स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा तीनवटा छुट्टाछुट्टै विषयलाई एकीकृत गरी वि.सं. २०५६ देखि यो विषयलाई पनि पाठ्यक्रममा समावेश गर्दै आइरहेको छ । यो विषयले विद्यार्थीहरूलाई मानवीय र पारिवारिक जीवनका साथै वातावरणीय पक्षमा समेत सचेत बनाउँछ ।

शिक्षक तालिम वा शिक्षकको पेशागत विकासका लागि नेपालले विभिन्न किसिमका शिक्षक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । पूर्व सेवाकालिन तालिम कार्यक्रम बाहेक सेवाकालिन तालिम गरी दुई प्रकारका शिक्षक तालिमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । यी तालिम कार्यक्रमहरूमा शिक्षकलाई कुशल सहजकर्ताको रूपमा विकास गराउन खोजिएको छ । सिकारूसँग भएको ज्ञान, सीप अभिवृत्ति र सम्भावनालाई उपयोग गरी उनीहरूकै सहभागिताबाट सिकाई उपलब्धि हासिल गराउने विधि नै सहभागितात्मक शिक्षण विधि हो । यसले सबैको सहभागिता खोज्दछ । कक्षाकोठालाई स्रोत सामग्रीपूर्ण सिकाई थलोका रूपमा विकास गराउन प्रयत्न गर्दछ । कक्षाकोठामा एउटै संरचना नभई बहुसंरचना हुन्छ । बहु तरिकाले धेरै किसिमका सही उत्तर खोज्न सक्षम शिक्षक निर्माण गर्नु नै आजको आवश्यकता हो ।

विद्यमान शिक्षा नियमावली २०५९ मा सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षक उपलब्ध गराउने २ वटा आधारहरू छन् । ती आधारहरू हुन् विद्यालय शिक्षक र विद्यालयमा सञ्चालन भएका कक्षा संख्या हुन् । विद्यालय शिक्षक उपलब्ध गराउने आधारहरू तय गर्नुको मूल पक्ष शिक्षकहरूको उपलब्धतामा विद्यार्थीहरूका लागि शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गरी उनीहरूको सिकाइमा सुधार ल्याउनका लागि हो भन्ने बुझिन्छ । शिक्षकहरूको उपलब्धतालाई गुणस्तरीयता र आवश्यकतामा आधारित गर्नका लागि नै शिक्षक व्यवस्थापन कार्य आवश्यक ठानिएको छ कि शिक्षकको प्रभावकारी व्यवस्थापनबाट शिक्षकको गुणस्तरमा सुधार ल्याउन सकिन्छ । जसको प्रभाव विद्यालय शिक्षामा प्रत्यक्ष पर्ने गर्दछ ।

शिक्षक व्यवस्थापनबाट मात्र विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार गर्न सकिन्छ भन्न सकिँदैन । यसमा सुधार गर्न विद्यालयका विविध पक्षमा पनि ध्यान दिनु पर्दछ । आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ देखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (२००९/१०-२०१३/१४) मा पनि विद्यालय शिक्षाको गुणस्तरमा सुधार गर्नका लागि विद्यालयमा न्यूनतम सिकाई वातावरण तयार गर्ने कार्यक्रमका साथै शिक्षक व्यवस्थापनको कार्यलाई पनि उच्च प्राथमिकतामा राखिएको छ । (शिक्षा मन्त्रालय- २०६६)

विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि केही हदसम्म उसको पेशागत दक्षतामा भर पर्ने गर्दछ । तर यो बढी मात्रामा घर, परिवार र समुदायको वातावरण, विद्यालयको वातावरण, शिक्षा नीति आदिमा भर पर्ने गर्दछ । तसर्थ परिवर्तन गर्न सक्ने वातावरणमा परिवर्तनका लागि जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । शिक्षकको कार्यक्षमता विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिसँग पनि जोडिने हुँदा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धि बढाउन सहायक हुने वातावरण विद्यालयमा सिर्जना गर्नेतर्फ पनि उत्तिकै मात्रामा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई उद्देश्यमुखी र परिणाममुखी बनाउन पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, दक्ष शिक्षक, अनुशासित विद्यार्थी र उपयुक्त वातावरणको पनि आवश्यकता पर्दछ । अन्य कुरा उपयुक्त भएमा पनि त्यसको कार्यान्वयन स्थल, कक्षाकोठाको व्यवस्थापन र वातावरण राम्रो नभएमा पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका सिकाई उपलब्धि हासिल हुन सक्दैन । शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा कक्षा व्यवस्थापनले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । कक्षाकोठामा विद्यार्थीलाई सजिलोसँग लेखपढ गर्न र आवश्यकता अनुसार शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा भाग लिन समेत मिल्ने किसिमले बस्न पाउनु पर्दछ । शिक्षकले कक्षाकोठामा विद्यार्थीको बसाई, शारीरिक र संवेगात्मक स्थितिको अवलोकन गरी समस्याहरु भएमा त्यस्ता समस्याहरुको निराकरण गर्नु पर्दछ । तबमात्र विद्यार्थीको पठनपाठनमा महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ ।

नेपालमा शिक्षकको योग्यता वृद्धि, तहगत बढुवा, बढी सुविधा आदिसँग जोडिएकाले तालिमप्रति आकर्षण बढाए तापनि शिक्षक सेवामा प्रवेश गर्नका लागि तालिम अप्राप्त शिक्षकको बाहुल्यता रहन गयो । नेपाल सरकारले शिक्षा क्षेत्र विकासको एकीकृत कार्यक्रमका रुपमा विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले शिक्षकको पेशागत विकास गर्न जोड दिएको छ । नेपालमा पेशागत विकासका रुपमा छोटो अवधिका केही तालिम विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट सञ्चालन भएको छ । तापनि संस्थागत तवरले हुन सकेको छैन । शिक्षकको पेशागत विकास शिक्षकलाई कक्षा शिक्षण सिकाईमा परेका तत्कालिन समस्या समाधान र पेशागत दक्षता बढाई उत्कृष्टता हासिल गर्नु हो ।

विश्वमा पेशागत विकासका धेरै प्रकारका मोडुल अभ्यासमा ल्याएको पाइन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघले पनि खासगरी विद्यालय शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न शिक्षकको दक्षता र जिम्मेवारी हो भन्ने महसुस गरी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने कार्य भएको र शिक्षकको अवस्था सुधार गर्न पेशागत विकासमा जोड दिइएको छ । शिक्षकको पेशागत विकासका लागि विश्वव्यापी रुपमा अभ्यासमा आएका छोटो अवधिका विभिन्न तालिमहरु जस्तै : सेवा प्रवेश तालिम, विशेषज्ञ निर्देशित कार्यक्रम, क्षमता विकास तालिम अन्तर्गत मागमा आधारित विभिन्न विषय र शिक्षण सिकाईमा आधारित मोडुलर तालिमहरु आदि रहेका छन् ।

नेपालमा शिक्षकको पेशागत विकासका लागि विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले निर्देशित गरे अनुरूप शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले १० दिनको मागमा आधारित पुनर्ताजगी तालिमको

मोडुल विकास गरी १ वर्ष परीक्षण गरी यसै वर्षदेखि सम्पूर्ण शिक्षकहरूलाई ५ वर्षमा कम्तिमा ३ मोडुल लिनुपर्ने गरी व्यवस्था गरिएको छ । ५ वर्षमा प्रत्येक शिक्षकलाई ३० दिनको क्षमता विकासको मागमा आधारित पुनर्ताजगी तालिमको अवसर दिने भएकाले एकै पटक ३० दिनको तालिम दिँदा धेरै वर्षको अन्तर रहने भएकाले ३० दिनलाई ३ मोडुलमा विभाजन गरी ५ वर्षमा कम्तिमा ३ मोडुलको तालिम १ वर्षको अवधिमा लिँदा सबै तह र किसिमका विद्यालयमा कार्यरत कुल शिक्षक संख्या २०,७५६७ जनाले आफ्नो शिक्षणमा आइपरेका कठिनाई समस्या समाधान हुने र पुनर्ताजगी हुने भई आश्यकता पूरा हुन सक्ने अवस्था सिर्जना हुने भएकोले पेशागत विकासका लागि मागमा आधारित १० दिनको मोडुल विकास गरिएको छ । यो तालिम कक्षाकोठामा विद्यार्थीको सिकाई बढोत्तरी गर्ने उद्देश्य लक्षित गरी ५ दिन प्रशिक्षकसँगको छलफल, विचार, विमर्शका लागि स्रोतकेन्द्र वा अगुवा स्रोतकेन्द्र वा शैक्षिक तालिम केन्द्रमा आउने ३ दिन बराबरको कार्यको शिक्षण सँग आवद्ध परियोजना कार्य गर्नुपर्नेछ । बाँकी २ दिन अनुगमन तथा निर्देशन सल्लाह कार्य अन्तर्गत प्रशिक्षकबाट विद्यालयमा उपस्थित भई कक्षा अवलोकन, छलफल र कार्यको अनुगमन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । शिक्षकको पेशागत विकास कार्यक्रम आधारभूत तहका हकमा स्रोतकेन्द्र र मा.वि. तहका हकमा ४६ जिल्लाका अगुवा स्रोतकेन्द्र र २९ जिल्लामा शैक्षिक तालिम केन्द्रहरूको नेतृत्वमा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाइएको छ ।

पेशागत क्षमतामा आधारित शिक्षक पेशागत विकास (Teacher professional development) शिक्षक तालिमको सबैभन्दा प्रभावकारी उपाय हो जसबाट शिक्षकको वैयक्तिक क्षमताको विकास हुनुका साथै समग्र शैक्षिक प्रणालीमा सुधार ल्याई विद्यार्थीहरूको उच्च सिकाई उपलब्धि हासिल हुनुमा ठोस योगदान पुग्दछ । शिक्षकको क्षमता र शिक्षण कौशल पेशागत विकासबाट प्राप्त हुन्छ । पेशागत विकासको निरन्तरताले विद्यार्थीको सिकाईमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ, भन्ने कुरा अध्ययनले प्रमाणित गरेको छ । (शिक्षक शिक्षा, २०६७)

विद्यालय तहको शैक्षिक अवस्था हेर्ने हो भने लगानी अनुरूप प्रतिफल प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । विद्यालयमा शिक्षकको नियमित उपस्थिती नहुनु, व्याख्यान विधि नै बढी हावी देखिनु, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग नगर्नु, निरन्तर रूपमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन नगर्नु, शिक्षक तालिम प्राप्त नहुनु र तालिम लिए पनि तालिमका कुरा व्यवहारमा कार्यान्वयन नगर्नु आदिका कारणले यसमा प्रभाव पर्न सक्दछ । शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न शिक्षकको पनि ठूलो हात रहेको हुन्छ तर हाम्रा विद्यालयमा कतिपय शिक्षकहरू आफ्नो रुचि अन्य क्षेत्रमा हुँदाहुँदै पनि जागिर वा अन्य कारणले यी विषयवस्तुहरू पढाइरहेका पनि छन् । त्यसैले यहाँ अध्ययनकर्ताले माध्यमिक तहका अनिवार्य विषयहरू मध्ये गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको पठनपाठन के कसरी भइरहेको छ र शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा कस्तो छ ? भनी यस अध्ययनमार्फत उजागरण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

यो अध्ययनमा माध्यमिक तहका अनिवार्य विषयहरू मध्ये गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र शिक्षकहरूको उक्त विषयप्रतिको धारणातर्फ उन्मुख छ । विद्यालय स्तरको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले विभिन्न शिक्षण विधि, शैक्षिक सामग्री, पाठ्यपुस्तक, पाठ्यसामग्रीहरूको व्यवस्था गरिएको छ । शिक्षकहरूलाई शिक्षण कार्यमा सहज होस् भन्ने हेतुले प्रत्येक विषयका शिक्षक निर्देशिकाहरू तयार गरिएका छन् तर हाम्रा विद्यालयहरूमा यस्ता शैक्षिक सामग्रीहरूतर्फ ध्यान नदिनाले र यस्ता सामग्रीको व्यवस्था नगर्नाले पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरे अनुरूप विद्यार्थीको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउन सकिएको छैन ।

यस तहमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको योग्यता, अनुभव, तालिम, जातजाति, भाषा, धर्म, लिङ्ग, र विषय विशिष्टीकरण आदि फरक फरक रहेको छ । यसले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा पनि प्रभाव पारेको हुन्छ, भन्ने कतिपय शिक्षकहरू रुचि तथा प्राथमिकता अन्य क्षेत्रमा हुँदाहुँदै पनि रोजगारी र अन्य समस्याले गर्दा यो विषय पढाइरहेका पनि छन् । जसले गर्दा आशा गरेअनुरूप उपलब्धि प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गतका संस्थाहरूले वेला वेलामा तालिम, गोष्ठी, सेमिनार गर्दै आइरहेका भए तापनि यी कार्यक्रमहरू औपचारिकतामा मात्र सीमित भइदिनाले पनि यस तहमा शैक्षिक गुणस्तर माथि उठ्न सकिरहेको छैन । यस्ता पक्षमा सुधार गर्न कक्षाकोठा व्यवस्थापन, सिकाइ वातावरणको अवस्था, शिक्षकमा लगानी, विद्यार्थी क्रियाकलाप, शिक्षण विधि, शिक्षणका साधन स्रोत, विद्यार्थी मूल्याङ्कन, शिक्षण रणनीति जस्ता पक्षमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैले अध्ययनकर्ताले माध्यमिक तहमा अनिवार्य विषयको पठनपाठन के कसरी भइरहेको छ ? शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा कस्तो छ ? कस्तो पृष्ठभूमिका शिक्षकहरू यस तहमा कार्यरत छन् ? भनी अध्ययन गर्ने प्रयास गरेको हुँदा “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” लाई यहाँ समस्याको कथनको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ अनुसन्धानात्मक प्रश्न

माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको विषयको धारणा र शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास सम्बन्धी अध्ययनमा निम्नलिखित अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू केन्द्रित रहेका छन् :

- भाषा, लिङ्ग, उमेर, धर्म, जातजातिको आधारमा शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि कस्तो छ ?
- शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र अनुभवको अवस्था कस्तो छ ?
- के शिक्षकहरू तालिम प्राप्त छन् ?
- शिक्षकहरूले बढी मात्रामा कस्ता विधिहरूको प्रयोग गर्दछन् ?
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा शिक्षक विद्यार्थी सहभागिता कस्तो छ ?
- शिक्षण क्रियाकलापमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ?
- शिक्षकहरू आफूले अध्यापन गर्ने विषयप्रति सन्तुष्ट छन् छैनन् ?

- शिक्षकहरूको आफूले अध्यापन गर्ने विषयप्रतिको धारणा कस्तो छ ?
- शैक्षिक क्रियाकलापहरू विद्यार्थीको क्षमता र स्तर अनुरूप छन् ?
- कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था कस्तो छ ?
- विद्यार्थीको शिक्षकप्रतिको धारणा के रहेको छ ?

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

कुनै पनि कार्य गर्नु पूर्व उक्त कार्यलाई के कसरी सम्पन्न गर्ने भन्ने बारेमा निश्चित उद्देश्य निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले यस अध्ययनका लागि निम्नानुसार उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ :

१. शिक्षकको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु ।
२. शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु ।
३. शिक्षकको विषयगत अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

शिक्षण सिकाइ भन्नाले निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि कक्षाकोठाभित्र शिक्षक र विद्यार्थीबीच हुने अन्तर्क्रिया भन्ने बुझिन्छ। शिक्षक र विद्यार्थीहरूबीच जति प्रभावकारी अन्तर्क्रिया हुन्छ, शैक्षिक कार्यक्रम पनि त्यति नै प्रभावकारी र उद्देश्यमूलक हुन पुग्दछ तर हाम्रा विद्यालयहरूमा हेर्ने हो भने उही शताब्दी पुरानो व्याख्यान विधि व्याप्त छ, जसले गर्दा विद्यार्थीहरू आफूलाई स्रोताको रूपमा राख्न बाध्य छन्। शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरिँदैन, विद्यार्थी क्रियाकलापलाई ध्यान दिइँदैन जसले गर्दा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले शिक्षकलाई सेवाकालिन र पूर्वसेवाकालिन तालिम प्रदान गरिन्छ तर ती तालिम कार्यक्रमलाई कक्षाकोठामा कार्यान्वयन गरिँदैन। यसबाट हामी सोभै अनुमान गर्न सक्छौं कि शैक्षिक उपलब्धि कस्तो छ होला ? यसका साथै शिक्षकहरूको योग्यता, तालिम, अनुभव, जातजाति, लिङ्ग, भाषा, उमेर, विशिष्टीकरण विषय आदिले पनि शिक्षणमा प्रभाव पारेको हुन्छ।

यसरी माध्यमिक तहमा भइरहेको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई यही अवस्थामा रहन दिने हो भने भोलिका दिनमा यसको गुणस्तर अझ खस्कंदै जाने देखिन्छ। विद्यार्थीहरूमा सिर्जनात्मक, रचनात्मक क्षमताको विकास हुँदैन र विद्यार्थीमा यी विषयप्रतिको रुचि पनि न्यून हुँदै जाने देखिन्छ। यस विषयको पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन भएको लामो समय बितीसक्दा पनि यस सम्बन्धी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप कसरी संचालन भइरहेको छ। शिक्षकहरूको विषयगत धारणा कस्तो छ भनी अध्ययन अनुसन्धान नभएको हुँदा यस विषयमा अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानिएको छ। यसको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ गर्न

गराउन सम्बन्धित निकायलाई पहल गर्नेछ । समग्रमा यस अध्ययनको औचित्यलाई निम्न बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- माध्यमिक विद्यालयमा शिक्षकहरूको पृष्ठभूमिको जानकारी सम्बन्धित पक्षहरूलाई दिनेछ ।
- यस अध्ययनले गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ गराउन पहल गर्नेछ ।
- यस अध्ययनले गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको शिक्षण सिकाइ सम्बन्धी वास्तविक अवस्थाको जानकारी शिक्षा मन्त्रालय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायलाई दिनेछ ।
- यस अध्ययनले उल्लेखित विषयहरूको महत्वप्रति जागरुक गराउनेछ ।
- उल्लेखित विषयहरूको अध्ययन अध्यापन अभ्यासमा सुधारका उपायको खोजी गर्न केन्द्रित रहेछ ।
- यसै विषयसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने शोधकर्ताका लागि उपयोगी हुनेछ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

यस अध्ययन कार्यका लागि सीमित साधन, स्रोत र खर्चका कारण व्यापक क्षेत्र ओगटेर अध्ययन गर्न असमर्थ हुँदा निम्नानुसार सीमावद्ध गरी अध्ययन गरिएको छ :

१. यो अध्ययन गुल्मी जिल्लाका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयमा मात्र सीमित रहेको छ ।
२. यो अध्ययन माध्यमिक तहका शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि अध्ययन गर्नेमा मात्र केन्द्रित रहेको छ ।
३. यो अध्ययन माध्यमिक तहका ३ वटा विषय (गणित, सामाजिक शिक्षा र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण) विषयको अभ्यास र विषयगत धारणामा मात्र केन्द्रित रहेको छ ।
४. यस अध्ययनका लागि कक्षा अवलोकन, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, समूह छलफल र लिक्टरेट स्केल शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम अध्ययन सामग्री मात्र प्रयोग गरिएको छ ।

१.७ सम्बन्धित शब्दावलीको परिभाषा

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप: कक्षाकोठा भित्र हुने शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया

सामुदायिक विद्यालय : सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान प्राप्त विद्यालय

शिक्षकको पृष्ठभूमि : शिक्षकको योग्यता, तालिम, विषय विशिष्टीकरण, अध्यापन गर्ने विषयवस्तु, जात, लिङ्ग, भाषा, उमेर, शिक्षण अनुभव आदि ।

माध्यमिक तह : माध्यमिक तह भनेको कक्षा ९ र १० भन्ने बुझिन्छ ।

स्वा.ज.वा : स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण

CERID : Research Center for Educational Innovation and Development.

अध्याय - दुई

पूर्वसाहित्यको समीक्षा

पूर्वसाहित्य भन्नाले अनुसन्धान गर्न लागिएको विषयमा त्यस भन्दा पहिला भएका अध्ययन कार्यलाई बुझिन्छ। अनुसन्धान प्रस्तावनामा अध्ययन क्षेत्रसँग सम्बन्धित साहित्यहरुको पुनरावलोकन गरी तिनीहरुलाई तथ्यपूर्ण र सिलसिलेवार रूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ। अनुसन्धान नयाँ होस्, नदोहोरियोस् भन्नका लागि साहित्यको पुनरावलोकन गरिन्छ। सम्बन्धित विषयको ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो पार्नसमेत साहित्यको पुनरावलोकनले सहयोग पुऱ्याउँदछ। त्यसैले यहाँ यस अध्ययन कार्यलाई सहयोग पुऱ्याउने केही साहित्य सिद्धान्तहरुको अध्ययन गरी तिनका निष्कर्षलाई यहाँ समेट्ने प्रयास गरिएको छ।

२.१ सैद्धान्तिक अध्ययन

प्रसिद्ध मनोवैज्ञानिक जीन पियाजेको सिकाइ सिद्धान्त बालकले गणितीय धारणाहरु Number and space कसरी विकसित गर्दछ भन्ने अध्ययनमा आधारित छ। सानो अवस्थामा बालकलाई उसले देखेका वस्तुले प्रभावित पार्दछ र जब ठूलो हुँदै जान्छ उसले तार्किक तथा अमूर्त तरिकाले सांसारिक वस्तुलाई प्रयोग गर्न सामर्थ्य प्राप्त गर्दछ। उनका अनुसार यदि बालकलाई भौतिक र सामाजिक वातावरणसँग क्रिया प्रतिक्रिया गर्न अवसर दिइन्छ भने उमेर सँगसँगै उसको ज्ञानको र दक्षताको पनि वृद्धि हुँदै जान्छ। त्यसैले शिक्षकहरुले बालकको निश्चित उमेरमा गर्न सक्ने क्षमताको पहिचान गर्न सक्नु पर्दछ। बालकलाई गणित कसरी सिकाउने भन्दा पनि यिनीहरु कसरी गणित सिक्दछन्। कुन अवस्थामा के पढाउने भन्ने कुरामा पियाजेको सिद्धान्त केन्द्रित छ।

आदर्शवादीहरुले जुनसुकै विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभावकारीता शिक्षकको विवेकमा सुम्पेका छन्। आदर्शवादी सुकरातले प्रश्नोत्तर विधि र छलफल विधिद्वारा शिक्षणलाई अगाडि बढाउनु पर्दछ भनेका छन् भने उनका शिष्य प्लेटोले वादविवादलाई शैक्षिक प्रक्रियाको रूपमा सिफारिस गरेका छन्। हंगलले तार्किक विधिद्वारा उपयुक्त शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हुने कुरामा जोड दिएका छन् सिंह २०६५। शिक्षाविद्हरुको भनाई त्यसो भए तापनि गणित विषय शिक्षणमा आगमन र निर्देशित खोज विधि उपयुक्त मानिन्छ भने सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा छलफल विधि, प्रश्नोत्तर विधि र स्थलगत भ्रमण विधि उपयुक्त मानिन्छ।

थस्टर्नले अभिवृत्तिलाई “कुनै विशिष्ट विषयवस्तु प्रति व्यक्तिको प्रवृत्ति, पूर्वाग्रह वा पूर्व निर्धारित विचार” भनि परिभाषित गरेका छन्।

J.C. Nunnally अभिवृत्तिको परिभाषा दिदै भन्छन् । अभिवृत्ति भन्नाले कुनै सामाजिक विषय, भौतिक वस्तु मानिसहरुको समुह, खास व्यक्ति, सामाजिक संस्थाहरु, सरकारी नीति आदि प्रति व्यक्तिको सोचाइ वा विचार हो ।

मनोवैज्ञानिक शब्दकोष (१९९६) अनुसार- “कुनै व्यक्ति, वस्तु, संस्था वा मुद्दा सम्बन्धमा व्यवहार गर्ने वा प्रतिक्रिया गर्ने सामान्यतया स्थिर प्रवृत्ति हो ।”

Shresths (1982) मा English and Martin का अनुसार शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा वा अभिवृत्ति कस्तो प्रकारको रहेको छ, त्यसले शिक्षण अभ्यासमा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । शिक्षकको शिक्षण प्रति सकारात्मक अभिवृत्ति छ भने शिक्षकले आफ्नो पेशा र विषयमा रुचि भई शिक्षण कार्यलाई राम्रो ढङ्गले सम्पन्न गर्न सक्दछ र आफ्नो शिक्षण अभ्यासप्रति सन्तुष्ट हुन्छन् । यदि शिक्षकको शिक्षणप्रति नकारात्मक अभिवृत्ति छ भने शिक्षकको आफ्नो विषय, पेशाप्रतिको रुचि हुँदैन र शिक्षण अभ्यास प्रभावकारी हुन सक्दैन । यदि शिक्षकमा अनिश्चित अभिवृत्ति छ भने उसको पेशा र विषयप्रतिको धारणा शून्य हुन्छ । यस्ता शिक्षकले शिक्षणलाई सही रूपमा सम्पन्न गर्न सक्दैनन् । तसर्थ एउटा असल शिक्षकमा शिक्षणप्रति सकारात्मक धारणा वा अभिवृत्ति हुन जरुरी छ । जसले गर्दा शिक्षण अभ्यासलाई सकारात्मक रूपमा सही तरिका र विधि अपनाएर सम्पन्न गर्न सकिन्छ ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

गणित विषयसम्बन्धी साहित्य

सान्दर्भिक साहित्यको पुनरोवलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न लेख रचनाहरुको अध्ययन गर्ने सिलसिलामा “गणित शिक्षणमा प्रभावकारी ल्याउने केही उपाय” भन्ने शीर्षकमा मोहन देव भट्टले लेख्नु भएको लेखमा हाम्रो सन्दर्भमा भौगोलिक विकटता, शिक्षाको लागि कम सरकारी लगानी, पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी समस्याहरु, दक्ष तथा तालिम प्राप्त शिक्षकको कमी जस्ता समस्याले गर्दा प्रभावकारी शिक्षण हुन सकेको छैन । **Mathematics is nothing but just as game only** भन्ने भावनाको विकास गराउन नसक्दा आज गणित विषय कठिन नामले चिनिन थालेको छ । त्यसैले गणितको विषयवस्तु प्रस्तुतीकरणमा **What, How / Why** भन्ने तीन प्रश्नको उत्तर दिनु अति आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ ।

पोखरेल (२०६०) का अनुसार “कक्षा ६ को गणित शिक्षण सिकाइमा शिक्षक र विद्यार्थीले सामना गर्नुपरेका समस्याहरु” शीर्षकमा शिक्षक र विद्यार्थीले सामना गर्नुपरेका समस्या पत्ता लगाउनु र कमजोर देखिएका विद्यार्थीहरुको सिकाइका समस्याहरु समाधानका उपायहरु खोजी गर्नु उद्देश्य राखेर गर्नुभएको अनुसन्धानमा राम्ररी तयारी र योजना बनाएर नआउँदा पर्याप्त मात्रामा शिक्षण सामग्री नहुँदा एउटै कक्षामा धेरै र जातीय विविधता भएका विद्यार्थी हुँदा प्रभावकारी रूपमा निरन्तर र व्यक्तिगत मूल्याङ्कन गर्न नसक्दा शिक्षकहरुलाई समस्या भएको साथै शिक्षकले पाठ प्रति पर्याप्त रुचि नजगाउँदा पाठ्यसामग्री पूर्ण र स्पष्ट नहुँदा सिकाइमा समस्या उत्पन्न भएको देखिएको छ ।

सामाजिक विषयसम्बन्धी साहित्य

शिक्षक शिक्षा (२०६४) मा भोजबहादुर वलायरले शिक्षकको पेशागत अभिवृद्धिमा कार्यगत अनुसन्धानको सहयोग भन्ने शीर्षकमा काभ्रे जिल्लाको माध्यमिक विद्यालय मा भ्रमण गर्ने समयमा अनुसन्धान गर्दा सो विद्यालयमा अध्यापन गराउने १५ जना शिक्षक मध्ये माध्यमिक विद्यालयमा ६ जना शिक्षक रहेका जसमा ४ जना स्थायी र २ जना अस्थायी भएको उल्लेख गरिएको छ । अस्थायी २ जना शिक्षकहरु भर्खरै विश्वविद्यालयबाट उपाधी लिई ६ महिनादेखि काम गर्दै आएका थिए । उनीहरु शैक्षिक पेशामा ज्ञान सीपको हिसाबले हेर्दा काँचै देखिए पनि विद्यालयको लागि केही गछौं भन्ने अठोटका साथ शिक्षण गरेका थिए । उनीहरुले विद्यालयमा रहँदा समय गएको पत्तै नभएको साथै ज्यादै रमाएका थिए । दिनहुँ नयाँ तरिकाले सिकाउन र सिक्न उत्सुक भएको साथै विद्यार्थीले पनि उनीहरुलाई ज्यादै फूर्तिला, जाँगरिला, पट्यार नमानी प्रतिक्रिया दिने हुनाले मन पराएको पाइयो भने स्थायी ४ जना मध्ये उमेरको हिसाबले ५० वर्ष नाघेका र २ दशक भन्दा बढीको शिक्षण अनुभव हासिल गरेको साथै छलफलको क्रममा उहाँहरुले “यो त हाम्रो वैकल्पिक र बुढेसकालको समय काट्ने बाटो हो” भन्ने भनाई राखेका थिए । यसबाट विद्यालयको शिक्षक पृष्ठभूमिले शिक्षणमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभाव पारेको कुराहरु स्पष्ट हुन्छ ।

खनाल (२०६७) ले माध्यमिक तहमा सामाजिक अध्ययन शिक्षण शीर्षकमा अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले आफ्नो अध्ययनमा सामाजिक विषय शिक्षकको अवस्था, शैक्षिक सामग्री उपलब्धता र प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउने उद्देश्य राख्नु भएको थियो । नमुना छनोटमा स्याङ्जा जिल्ला अन्तर्गत ३ वटा सामुदायिक मा.वि. लाई लिई कक्षा ९ र १० का विषय शिक्षक, विद्यार्थी र कक्षा शिक्षण अवलोकन गर्न क्रमशः अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल गरी अनुसन्धान गर्नु भएको थियो । उहाँले आफ्नो अध्ययनको प्राप्तिमा सामाजिक अध्ययन विषय शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग कम भएको, स्थानीय सामग्रीको प्रयोगमा कमी, पाठ्यक्रमको प्रयोग नगरेको, निर्देशिका उपलब्ध नभएको, शैक्षिक योजना निर्माण नगरेको, विद्यार्थी केन्द्रित विधिमा कमी, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषणमा कमी जस्ता समस्याहरु उल्लेख गर्नुभएको थियो । उहाँले उक्त प्राप्ति सम्बन्धी समाधानको लागि सन्दर्भ सामग्रीको व्यवस्था, वार्षिक कार्ययोजना, दैनिक पाठयोजनाको निर्माण र प्रयोग गर्नुपर्ने, विद्यार्थी केन्द्रित विधिलाई बढावा दिनुपर्ने, स्थानीय शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने, शैक्षिक भ्रमण गराउनु पर्ने, निर्देशिकाको प्रयोग गर्नुपर्ने साथै विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा ध्यान दिनुपर्ने सुझावहरु दिनुभएको थियो ।

पौडेल (२०६६), ले माध्यमिक विद्यालय तहमा सामाजिक अध्ययन शिक्षणको अवस्था शीर्षकमा अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले आफ्नो अध्ययनमा सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षणमा शिक्षकका व्यवहारहरु पहिचान गर्ने उद्देश्य राख्नुभएको थियो । नमुना छनोटमा रुपन्देही जिल्ला बुटवल नगरपालिकाका चारवटा सरकारी विद्यालयका कक्षा ९ र १० का सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षक, विद्यार्थी र सोही विद्यालयका प्र.अ. लाई क्रमशः प्रश्नावली फाराम, समूह छलफल निर्देशिका, कक्षा अवलोकन फाराम र अन्तर्वार्ता प्रश्नावली फारामको प्रयोग गर्नुभएको थियो । उहाँले आफ्नो अध्ययनको प्राप्तमा माध्यमिक तहको सामाजिक शिक्षकको तालिम र योग्यता प्राप्त गरेको, वार्षिक कार्ययोजना र समय तालिका निर्माण र प्रयोग गरेको, विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोगमा कमी साथै गृहकार्य र मूल्याङ्कनमा पनि कमी भएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको थियो । उहाँले उक्त प्राप्तिको समाधानको लागि विद्यार्थी केन्द्रित विधिमा जोड, स्थानीय शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने महत्वपूर्ण ऐतिहासिक स्थलको भ्रमण गराउनुपर्ने, शिक्षक निर्देशिकाका साथै सन्दर्भ सामग्रीको प्रयोग जस्ता विषयको प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने सुझाव दिनुभएको थियो ।

स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा सम्बन्धी साहित्य

जोशी (२०६५) ले जनसंख्या तथा वातावरण विषय पाठ्यक्रमको अपेक्षा र कक्षा शिक्षणको अवस्था सम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले कक्षा शिक्षणको अवस्था, पाठ्यक्रमका अपेक्षाहरुलाई हासिल गर्न सहज र अवरोध पुऱ्याउने तत्वहरु पत्ता लगाउन, पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरुको प्रभावकारी रुपान्तरणका उपायहरुको खोजी गर्न काभ्रे जिल्ला अन्तर्गत पर्ने धुलिखेल, वनेपा र पनौती नगरपालिका भित्र १० वटा सामुदायिक विद्यालयमा अध्यापनका क्रममा शिक्षकले कक्षा शिक्षणमा पाठ्यपुस्तकको बढी प्रयोग गर्नुका साथै व्याख्यान विधिको अत्याधिक प्रयोग गरी छलफल, प्रश्नोत्तर, प्रदर्शन, अध्ययन भ्रमण प्रतिवेदन, प्रस्तुतीकरण विधिको प्रयोग गर्नुका साथै शैक्षिक सामग्रीमा कालोपाटी, चक, डस्टर मात्र दैनिक प्रयोगमा ल्याउने गरेको, आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु थोरै मात्रामा विद्यालयमा उपलब्ध भएको निष्कर्ष निकाल्नु भएको थियो । कक्षा शिक्षणको क्रममा मौखिक प्रश्नावली पाठको अन्त्यमा भएका प्रश्नलाई गृहकार्यको रुपमा प्रयोग गर्न लगाउने कुरा उल्लेख गर्नुभएको थियो । साथै पाठ्यक्रमको जानकारी सबै शिक्षकमा हुनुपर्ने, सोही अनुसार शिक्षण विधि, शैक्षिक सामग्री, मूल्याङ्कन र गृहकार्यमा पर्याप्त मात्रामा ध्यान दिई सम्बन्धित विषय शिक्षकले शिक्षण गराउनु पर्ने निष्कर्ष निकाल्नु भएको थियो ।

सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी साहित्य

शिक्षा विभाग (२०६०) Teaching material and classroom observation मा शिक्षकले शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग कसरी गरिन्छ ? प्रयोगसम्बन्धी ज्ञान छ, छैन ? सामग्रीको स्थिति कस्तो छ ? शैक्षिक सामग्री पर्याप्त मात्रामा छन् कि छैनन् ? शैक्षिक सामग्री विषयवस्तु अनुसार ठिक ढंगले प्रयोग भएको छ, छैन ? भनी अध्ययन गर्नको लागि विभिन्न विकास क्षेत्र, अञ्चल र जिल्लाका विद्यालयको प्रतिनिधित्व हुने गरी १५० वटा कक्षाहरु अवलोकन गरिएको थियो, जसको प्राप्तमा धेरैजसो विद्यालयहरुमा शैक्षिक सामग्री उपलब्ध भएको पाइयो तर ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयमा भने शैक्षिक सामग्रीको कमी देखियो । विशेष गरी शैक्षिक सामग्रीको कमी हिमाली र उच्च पहाडी क्षेत्रका दुर्गम विद्यालयमा यातायातको सुविधा कमी हुनुलाई मुख्य समस्याको रूपमा लिइएको थियो ।

(CERID) 1969, ले प्राथमिक तहमा विद्यार्थी उपलब्धि उच्च पार्नको निम्ति राम्रो तालिम विषयक गोष्ठी काठमाडौंमा सम्पन्न गर्‍यो । यस गोष्ठीले पनि तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षक बीच शिक्षण क्रियाकलाप सम्बन्धमा तुलना गरेको छ । यो सेमिनार प्राथमिक विद्यालयका शिक्षकहरुमा सीमित थियो । प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरुको उपलब्धि उच्च पार्नको निम्ति तालिम दिनु आवश्यक छ भन्ने निष्कर्षमा पुगेको थियो । यो सेमिनारको निष्कर्ष अनुसार तालिम प्राप्त शिक्षकले मूल्याङ्कनका साधनहरु कुशल तरिकाले प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यस गोष्ठीले वास्तवमा तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षक बीचको भिन्नतालाई दर्शाएको छ तर नेपालमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरुले आफूले सिकेको सीपलाई पनि प्रदर्शन गर्दैनन् अर्कोतर्फ पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्ने शिक्षक पनि कमै मात्रामा भेटिन्छन् । एउटै शिक्षकले ५/६ वटा कक्षाहरु अध्यापन गर्नुपर्ने भएकोले पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्नु पनि असम्भव छ । वास्तवमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरुले तालिममा सिकेका सीपहरुलाई प्रदर्शन गरेर अध्यापन गरेको खण्डमा अवश्य पनि विद्यार्थी उपलब्धि उच्च पार्न सकिन्छ ।

धारणा सम्बन्धी साहित्य

पण्डित, एकराज (१९९९), ले माध्यमिक तहका शिक्षकहरु र विद्यार्थीहरुको ज्यामिति प्रतिको धारणा सम्बन्धी शीर्षकमा शिक्षक र विद्यार्थीको ज्यामिति प्रतिको धारणा पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेर गरिएको अध्ययनमा १५ जना शिक्षक र २२४ जना विद्यार्थीलाई नमुनाको रूपमा छनोट गरी तनहुँ जिल्लामा अध्ययन गर्दा विद्यार्थीहरुको ज्यामिति प्रतिको धारणा सकारात्मक र शिक्षकको ज्यामिति प्रतिको धारणा नकारात्मक रहेको पाइयो । विद्यार्थीहरुमा पनि छात्राहरुको भन्दा छात्रहरुको ज्यामिति प्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो ।

खरेल, मोतिलाल (२००२), ले विद्यालयको गणित विषय र यसको अभ्यासमा शिक्षकहरुबीचको विशिष्टीकरण चार्ट प्रतिको धारणा शीर्षक राखेर अध्ययन गर्नुभएको थियो ।

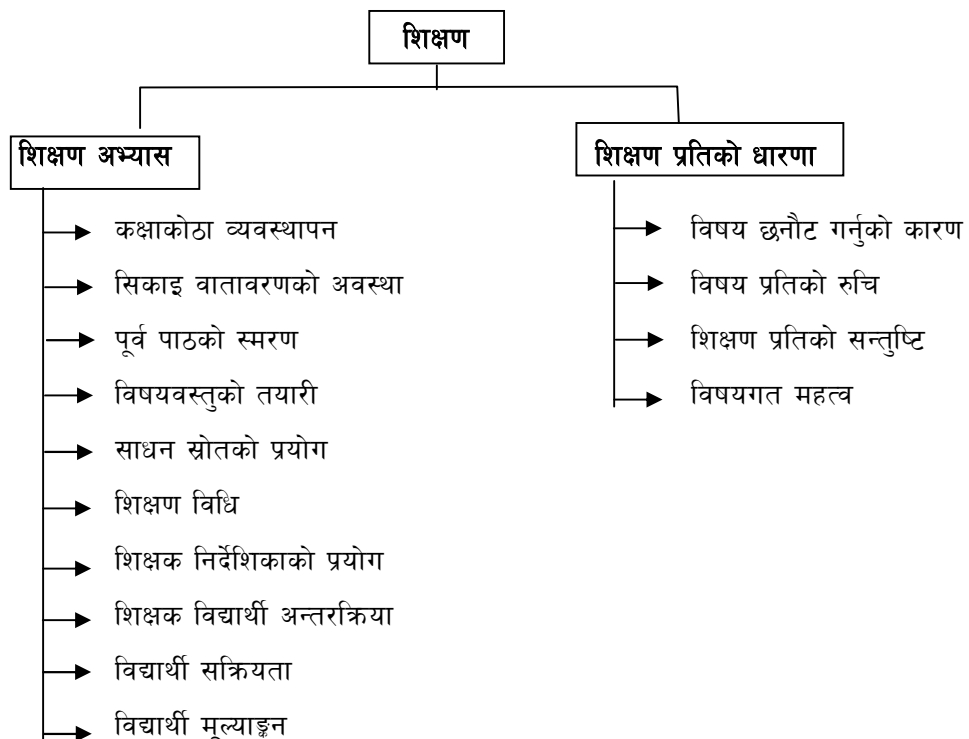
जसमा उहाँले गुल्मी जिल्लाका २२ शिक्षकहरूलाई नमुनाको रूपमा लिई अध्ययन गर्दा शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण चार्ट प्रतिको धारणा सकारात्मक हुँदाहुँदै पनि अभ्यासमा कुनै सम्बन्ध नरहेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको थियो ।

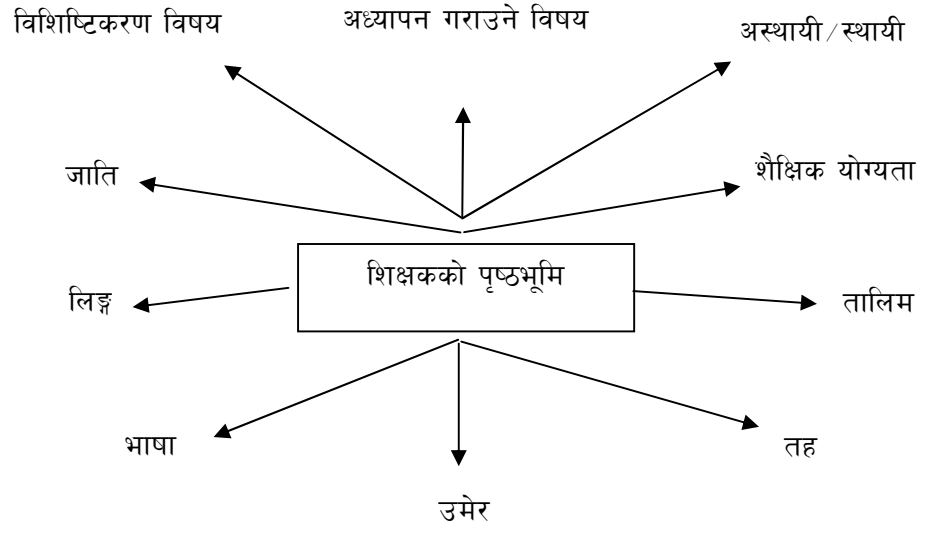
तिवारी, कृष्णराज (२००२), ले स्नातकोत्तर तहको आफ्नो शोधपत्रमा कृषक बाबुआमा र कृषक बाहेकका अन्य बाबुआमाको विद्यालयको गणित विषय प्रतिको धारणा सम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले चितवन जिल्लाका ८ स्कूल अन्तर्गतका ४८ कृषक बाबुआमा र ४८ कृषक बाहेकका अन्य बाबुआमालाई नमुनाको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गर्दा दुवै समूहका बाबुआमाको विद्यालयको गणित विषय प्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । तर औसतमा हेर्दा कृषक बाहेकका बाबुआमाको धारणा अरु बढी सकारात्मक रहेको पाइयो ।

श्रेष्ठ, के.एन. (१९८२), ले शिक्षकको धारणा र शिक्षणको सफलता सम्बन्धी एक मूल्याङ्कन अध्ययन गर्नुभएको थियो । जसमा उहाँले सकारात्मक धारणा र तालिमले सधैं व्यक्तिको जागिरमा सफलता मिल्दछ भन्ने कुरालाई स्वीकार गर्नुभएको छ । Elrason and Martin (1949) ले शिक्षण प्रतिको रुचि र सकारात्मक धारणाले शिक्षणमा सफलता मिल्दछ भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुगेका थिए । धेरैजसो अध्ययनले पनि शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा र शिक्षणको सफलता एक आपसमा सम्बन्धित छन् भन्ने कुरा पुष्टि गरेका छन् ।

२.३ अवधारणात्मक ढाँचा

माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्याससम्बन्धी शीर्षकमा अध्ययन गर्न निम्नानुसारको अवधारणात्मक ढाँचा तयार गरिएको छ ।

अध्याय - तीन

अनुसन्धान विधि

अनुसन्धान विधिलाई अनुसन्धान पद्धति पनि भनिन्छ । अनुसन्धानलाई के कसरी अगाडि बढाउने भन्ने विधि नै अनुसन्धान विधि हो । यसले अनुसन्धान कार्यलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । (खनाल २०६६) अध्ययन कर्ताले आफ्नो अनुसन्धान कार्यमा कस्तो ढाँचाको प्रयोग गर्ने ? नमुना छनौट कसरी गर्ने ? के कस्ता साधनहरूको प्रयोग गरेर तथ्याङ्क संकलन गर्ने ? र संकलित तथ्याङ्कलाई के कसरी विश्लेषण गर्ने ? भन्ने कुरा अनुसन्धान विधिमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । यस अध्ययन कार्यमा आवश्यकता अनुसार परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै अनुसन्धान विधि प्रयोग गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

अनुसन्धानका लागि निश्चित योजना तथा रणनीतिको आवश्यकता पर्दछ । पूर्व योजना तथा तयारी विना गरिने अनुसन्धान निश्चित लक्ष्यसम्म पुग्न सक्दैन । त्यसकारण अनुसन्धानका लागि तयार पारिने वृहत योजना तथा रणनीतिलाई नै अनुसन्धान ढाँचा भनिन्छ । अर्थात् अनुसन्धानको उद्देश्य हासिल गर्ने गरी बनाइएको योजना अनुसन्धान ढाँचा हो । माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास शीर्षक अन्तर्गत अध्ययन गर्न तल उल्लेखित स्रोत र साधनहरू भएको निम्नानुसारको अनुसन्धान ढाँचा तयार पारिएको छ ।

क्र.स.	उद्देश्य	स्रोत	साधन
१	शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु	शिक्षक	शिक्षकहरूको व्यक्तिगत विवरण फाराम
२	शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु	शिक्षक	लिकर्ट स्केल
३	शिक्षकहरूको विषयगत अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु	कक्षा अवलोकन शिक्षक विद्यार्थी	कक्षा अवलोकन फाराम खुल्ला अन्तर्वार्ता लक्षित समूह छलफल

३.२ जनसंख्या र नमुना

अध्ययनका लागि छनौट गरेका जिल्लाका माध्यमिक तहमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने सबै माध्यमिक तहका शिक्षक र विद्यार्थीहरू नै जनसंख्या हुन् । सीमित साधन स्रोत र समयका कारण जनसंख्याको ठूलो उ
Convenient purposive sampling विधिद्वारा छनौट गरिएको छ ।

३.२.२ विद्यालय छनौट

अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि आफ्नै बुद्धि विवेकद्वारा नमुना छनोट गर्ने विधि नै उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधि हो । यस अध्ययनको उद्देश्यका लागि माध्यमिक तहसम्मका विद्यालयको आवश्यकता भएकाले छनौट गरिएको जिल्लाका सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरू मध्येबाट बलेटक्सार गा.वि.स.का २ वटा र दिगाम गा.वि.स.का २ वटा गरी जम्मा ४ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई Purposive sampling विधिद्वारा छनौट गरिएको छ ।

३.२.३ शिक्षक छनौट

अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि आफ्नै बुद्धि विवेकद्वारा नमुना छनोट गर्ने विधि नै उद्देश्यपूर्ण नमुना छनोट विधि हो । यस अनुसन्धान कार्यका लागि कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकको आवश्यकता भएकोले छनौटमा परेका ४ वटा विद्यालयहरूमा कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने जम्मा १२ जना शिक्षकहरूलाई Purposive sampling विधिद्वारा छनौट गरिएको छ ।

३.२.४ विद्यार्थी छनौट

असमान गुण भएका एकाइहरूको जनसंख्याबाट सबै एकाइहरूको समान प्रतिनिधित्व हुनसक्ने गरी नमुना छनोट गर्ने विधि स्तरीकृत नमुना छनोट विधि हो । छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका कक्षा ९ मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरू मध्येबाट ४ जना छात्र र ४ जना छात्रा गरी जम्मा ३२ जना विद्यार्थीलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी सूचना संकलनका लागि Stratified sampling विधिद्वारा छनौट गरिएको छ ।

३.३ साधनहरूको निर्माण

यस अध्ययनका लागि सूचना संकलन गर्न निम्न लिखित साधनहरू निर्माण गरी प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.१ कक्षा अवलोकन फाराम

कक्षा अवलोकन फाराम निर्माण गरी शिक्षकले शिक्षण गर्ने कक्षामा उपस्थिति भएर कति प्रभावकारी, शिक्षण गरिरहेको छ ? कस्ता शिक्षण विधिहरूको प्रयोग गर्दछ ? शैक्षिक सामग्री निर्माण गरेको छ, छैन ? शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया कस्तो छ ? उद्देश्यको स्पष्टता छ

छैन ? विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्छु गर्दैन ? कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको छु छैन ? शिक्षकको विषयगत दक्षता कस्तो छ ? आदि कुराहरु शिक्षकको कक्षा अवलोकन मार्फत पत्ता लगाइने छ । यसका लागि तीनवटा छुट्टाछुट्टै एकाइ शिक्षण गर्दा तीन पटकसम्म कक्षा अवलोकन गरिएको थियो ।

३.३.२ अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

अन्तर्वार्ता भन्नाले दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरु आमने सामने बसेर निश्चित उद्देश्य वा प्रश्नमा केन्द्रित रही दोहोरो वार्तालाप गरी सूचना संकलन गर्ने प्रक्रिया भन्ने बुझिन्छ (खनाल २०६६) त्यसैले यस अध्ययनमा छनौट गरिएका शिक्षकका लागि खुल्ला अन्तर्वार्ता प्रश्नावली तयार गरिएको थियो ।

शिक्षकका लागि खुल्ला अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

शिक्षकका लागि तयार गरिएको खुल्ला अन्तर्वार्ता प्रश्नावलीद्वारा शिक्षकहरुको विषयगत शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था र शिक्षणप्रतिको धारणा पहिचान गरिएको थियो ।

३.३.३ लक्षित समूह छलफल

माध्यमिक तहमा भइरहेको विषयगत शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अवस्था पत्ता लगाउनका लागि छनौटमा परेका विद्यालयका विद्यार्थीहरुका लागि लक्षित समूह छलफल निर्देशिका तयार गरी अध्ययन गरिएको थियो ।

३.३.४ शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम

छनौटमा परेका विद्यालयमा माध्यमिक तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरुको पृष्ठभूमि पत्ता लगाउनका लागि शिक्षकका लागि व्यक्तिगत विवरण फाराम तयार गरिएको थियो ।

३.३.५ लिफ्ट स्केल

माध्यमिक तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरुको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिफ्ट स्केल तयारी गरी अध्ययन गरिएको थियो ।

३.४ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

अध्ययनलाई मूर्तरूप दिनका लागि आवश्यक अध्ययन सामग्रीको निर्माण गरेपछि त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागबाट औपचारिक पत्र लिइएको थियो । त्यस पश्चात् गुल्मी जिल्लाका ४ वटा विद्यालयलाई Convenience purposive

sampling विधिद्वारा छनौट गरी छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.सँग भेटी आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य प्रस्तुत गरिएको थियो । तत्पश्चात् तथ्याङ्क संकलनका लागि अनुमति लिई शिक्षकको नियमित तालिका अनुरूप सर्वप्रथम कक्षा अवलोकन गरियो । त्यसपश्चात शिक्षकहरूको अनुकूल समय मिलाएर अन्तर्वार्ता लिइयो र पुनः कक्षा अवलोकन गरिएको थियो अनि विद्यार्थीसँग समूह छलफल गरी सूचना संकलन गरिएको थियो ।

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न आवश्यक सूचना प्राप्त हुने गरी निर्माण गरिएका अध्ययन सामग्री कक्षा अवलोकन, अन्तर्वार्ता, लक्षित समूह छलफल, लिक्र्ट स्केल र व्यक्तिगत विवरण फाराम आदिबाट प्राप्त प्राकृतिक सूचनाहरूलाई वर्णनात्मक तरिकाले व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

३.६ साधनहरूको वैधता जाँच

अध्ययनको उद्देश्यसँग सम्बन्धित सूचनाहरू संकलन गर्न कक्षा अवलोकन फाराम अन्तर्वार्ता प्रश्नावली समूह छलफल निर्देशिका, व्यक्तिगत विवरण फाराम लिक्र्ट स्केल आदि निर्माण गरिएको थियो । उक्त साधनहरूलाई सहपाठी साथीहरूबीच छलफल गराइ उक्त छलफलबाट प्राप्त सूचना अनुसार साधनलाई परिमार्जन गरी शोध निर्देशकको सुझाव अनुसार अन्तिम रूप दिई त्यसमा आवश्यक संशोधन गरेर वैधानिकीकरण गरिएको थियो ।

३.७ नैतिक पक्ष

प्रस्तुत अध्ययन कार्यमा सूचनाको संकलन गर्दा उत्तरदाताहरूसँग सुमधुर सम्बन्ध कायम गरिएको थियो । उनीहरूले गोप्य राख्न भनेको कुराहरूलाई गोप्य रूपमा नै राखिएको छ । मानव अधिकार र सामाजिक मूल्यमान्यताप्रति ध्यान दिँदै उनीहरूको व्यक्तित्वमा असर पुऱ्याउने कुनै पनि कुरालाई प्रतिवेदनमा समावेश गरिएन । अनुसन्धानको क्रममा सूचनादातालाई कुनै पनि प्रलोभन, डर वा धम्की नदेखाई सूचना संकलन गरिएको छ ।

अध्याय - चार

सूचनाको विश्लेषण र व्याख्या

अनुसन्धान कार्यमा तथ्याङ्क संकलन गरिसकेपछि सर्वप्रथम त्यसको विश्लेषण र व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । यहाँ “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षक अन्तर्गत माध्यमिक तहमा अध्यापनरत गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयका शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान र शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास पहिचान गर्नका लागि गुल्मी जिल्लाका २ वटा गा.वि.स.हरू मध्येबाट उद्देश्यात्मक नमूना छनौट विधिद्वारा चारवटा विद्यालय छनौट गरियो । नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका शिक्षकहरूलाई व्यक्तिगत विवरण फाराम, लिफ्ट स्केल, अन्तर्वार्ता प्रश्नावली, कक्षा अवलोकन फाराम र विद्यार्थीसँग लक्षित समूह छलफल गरी प्राप्त भएको सूचनालाई निम्नानुसार विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.१. शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान गर्नु

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता, तालिम, विशिष्टीकरण गरेको विषय, अध्यापनगर्ने विषय, स्थायी, अस्थायी लिङ्ग, उमेर, जात र धर्मका आधारमा शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि पहिचान गर्न एउटा व्यक्तिगत विवरण फाराम तयार गरी सूचना संकलन गरियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसार उपशीर्षकमा राखि विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

४.१.१. विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका मा.वि.तहमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषयका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१ विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षकको नाम	विशिष्टीकरण गरेको विषय	अध्यापन गर्ने विषय
१.	श्री आदर्श उच्च मा.वि., दिगामकोट	१. रामप्रसाद अर्याल २. तुलसीराम न्यौपाने ३. टंकप्रसाद पन्थ	गणित भूगोल विज्ञान	गणित सामाजिक स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण
२.	श्री श्रृङ्गा जनता उच्च मा.वि., श्रृङ्गा	१. माधवप्रसाद पौडेल २. पशुपति कँडेल ३. मिना गौतम	गणित जनसंख्या स्वास्थ्य शिक्षा	गणित सामाजिक स्वा.ज.वा.
३.	श्री जनवोध उच्च मा.वि. रानीवास	१. राम गिरी २. शोभाकर पन्थ ३. राम बहादुर खड्का	गणित अर्थशास्त्र विज्ञान	गणित सामाजिक स्वा.ज.वा.
४.	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार	१. शिवप्रसाद पोखरेल २. विष्णुप्रसाद ज्ञवाली ३. डासुराम ज्ञवाली	विज्ञान अर्थशास्त्र स्वास्थ्य शिक्षा	गणित सामाजिक स्वा.ज.वा.

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं.४.१. लाई विश्लेषण गर्दा चारवटा विद्यालयका मा.वि.तहमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषयलाई देखाइएको छ । जसमा अधिकांश शिक्षकहरूले आफूले विशिष्टीकरण गरेको विषय नै अध्यापन गरेका छन् भने कतिपय शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण गरेको विषय एउटा र अध्यापन गर्ने विषय अर्को पाइएको छ । यसरी हेर्दा विज्ञान विषयमा विशिष्टीकरण गरेको शिक्षकले स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषय पढाउनु भएको छ भने विज्ञान विषयमा विशिष्टीकरण गरेको शिक्षकले गणित विषय पढाउँदै आउनु भएको छ । यसरी हेर्दा अधिकांश शिक्षकहरूको विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय एउटै भएपनि केही शिक्षकहरूको भने फरक पाइएको छ ।

४.१.२. शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था

नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा मा.वि.तहमा कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्थाका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तालिका नं. ४.२ प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.२ शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	शिक्षकको नाम	शिक्षण गर्ने विषय	शैक्षिक योग्यता	तालिम
१.	श्री आदर्श उच्च मा.वि., दिगामकोट	१. रामप्रसाद अर्याल	गणित	एम.एड.	प्राप्त
		२. तुलसीराम न्यौपाने	सामाजिक	वि.ए./वि.एड.	प्राप्त
		३. टंकप्रसाद पन्थ	स्वा.ज.वा.	वि.एस.सी./वि.एड.	प्राप्त
२.	श्री श्रृङ्गा जनता उच्च मा.वि., श्रृङ्गा	१. माधवप्रसाद पौडेल	गणित	वि.ए./वि.एड.	प्राप्त
		२. पशुपति कँडेल	सामाजिक	एम.ए./वि.एड.	प्राप्त
		३. मिना गौतम	स्वा.ज.वा.	वि.एड./एम.एड.	प्राप्त
३.	श्री जनबोध उच्च मा.वि. रानीवास	१. राम गिरी	गणित	वि.ए./वि.एड.	प्राप्त
		२. शोभाकर पन्थ	सामाजिक	एम.ए./वि.एड.	प्राप्त
		३. राम बहादुर खड्का	स्वा.ज.वा.	वि.एस.सी./एम.एड.	प्राप्त
४.	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार	१. शिवप्रसाद पोखरेल	गणित	वि.एस.सी.	अप्राप्त
		२. विष्णुप्रसाद ज्ञवाली	सामाजिक	वि.एड./एम.ए.	प्राप्त
		३. डामुराम ज्ञवाली	स्वा.ज.वा.	वि.ए./वि.एड.	प्राप्त

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.२ लाई विश्लेषण गर्दा चारवटै विद्यालयमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्थालाई देखाइएको छ । जसमा सबै शिक्षकहरूले त्यस तहका लागि आवश्यक शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको पाइयो भने आधाजति शिक्षकहरूको त त्यो भन्दा माथिल्लो तहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको पाइएको छ जुन राम्रो पक्ष मान्न सकिन्छ । त्यसैगरी तालिमको अवस्थाका बारेमा अध्ययन गर्दा पनि श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि. का गणित शिक्षकले बाहेक अन्य सबै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त रहेको पाइयो । यसबाट अध्ययनमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरूको माध्यमिक तह अध्यापन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था राम्रो रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.१.३ शिक्षकहरूको पेशागत आधारमा स्थायी/अस्थायीको अवस्था

अध्ययनका लागि छनौट गरिएका चारवटै विद्यालयमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको स्थायी/अस्थायीको अवस्थाका बारेमा सूचना संकलन गरिएको थियो । जसबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई तालिका नं. ४.३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३ शिक्षकहरूको पेशागत आधारमा स्थायी/अस्थायीको अवस्था

क्र.सं.	अध्यापन गर्ने विषय	स्थायी	अस्थायी	जम्मा
१.	गणित	२	२	४
२.	सामाजिक	१	३	४
३.	स्वा.ज.वा.	२	२	४
	जम्मा	५	७	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.३ लाई विश्लेषण गर्दा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा माध्यमिक तह कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरू मध्ये गणित विषयमा क्रमशः २ जना स्थायी र २ जना अस्थायी, सामाजिक विषयमा १ जना स्थायी, ३ जना अस्थायी र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा २ जना स्थायी र २ जना अस्थायी शिक्षकहरू रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये ५ जना स्थायी र ७ जना अस्थायी शिक्षकहरू कार्यरत रहेको पाइएको छ । लामो समयसम्म अस्थायी पदमा रही शिक्षण गर्दाको पीडा पनि शिक्षकहरूमा रहेको पाइयो ।

४.१.४ शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्था

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्थाका बारेमा अध्ययन गर्दा निम्नानुसार प्राप्त भएको छ । जसलाई तालिका नं. ४.४. मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.४. शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्था

क्र.सं.	अध्यापन गर्ने विषय	पुरुष	महिला	जम्मा
१.	गणित	४	-	४
२.	सामाजिक	४	-	४
३.	स्वा.ज.वा.	३	१	४
	जम्मा	११	१	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.४ मा नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्थालाई देखाइएको छ। उक्त तालिकालाई विश्लेषण गर्दा चारवटै विद्यालयमा गणित विषय अध्यापन गर्ने ४ जना शिक्षकहरूमा चारैजना पुरुष शिक्षक रहेको पाइयो त्यसैगरी सामाजिक विषयमा पनि चारैजना पुरुष शिक्षक रहेको र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा भने १ जना महिला र ३ जना पुरुष शिक्षक रहेको पाइएको छ। यसरी हेर्दा माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकहरूको पहुँच एकदमै न्यून रहेको पाइएको छ। यस्तो अवस्थामा सुधार ल्याउन विद्यालय तहमा महिला शिक्षिका अनिवार्य गरिनु पर्दछ।

४.१.५ शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था

नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको उमेर सम्वन्धमा पनि अध्ययन गरिएको थियो। उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तालिका नं. ४.५ मा देखाइएको छ।

तालिका नं. ४.५ शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था

उमेर समूह	गणित	सामाजिक	स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण	जम्मा
२०-३०	२	-	-	२
३०-४०	१	२	४	७
४०-५०	१	१	-	२
५०-६०	-	१	-	१
जम्मा	४	४	४	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.५ लाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी ३०-४० वर्ष उमेर समूहका ७ जना शिक्षकहरू रहेका छन्। २०-३० वर्ष उमेर समूहका २ जना, ४०-५० वर्ष उमेर समूहका २ जना र ५०-६० वर्ष उमेर समूहका १ जना शिक्षक मात्र रहेको पाइयो। यसरी हेर्दा विद्यालयमा अधिकांश शिक्षकहरू वयस्क अवस्थाका रहेका र उमेर ढल्कन लागेका शिक्षकहरूको संख्या न्यून रहेको पाइएको छ। तसर्थ ३० देखि ४० वर्ष उमेर समूहका शिक्षकहरूको संख्या बढी रहेको पाइयो।

४.१.६ जातका आधारमा शिक्षकहरूको अवस्था

अध्ययनका लागि नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका विषय शिक्षकहरूको जातको अवस्था पहिचान गर्न शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फारामको प्रयोग गरी सूचना संकलन गरिएको थियो । संकलित सूचनालाई तलको तालिका नं. ४.६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.६ जातका आधारमा शिक्षकको अवस्था

क्र.सं.	जात	शिक्षक संख्या			जम्मा
		गणित	सामाजिक	स्वा.ज.वा.	
१	ब्राह्मण	३	४	३	१०
२	क्षेत्री	१	-	१	२
३	आदिवासी	-	-	-	-
४	जनजाति	-	-	-	-
जम्मा		४	४	४	१२

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.६ लाई विश्लेषण गर्दा जातका आधारमा शिक्षकहरूको संख्या हेर्दा सबैभन्दा बढी ब्राह्मण जातका १० जना र क्षेत्रीका २ जना शिक्षक रहेको पाइयो भने आदिवासी र जनजातिको बाहुल्यता शून्य रहेको पाइएको छ । तसर्थ शिक्षण पेशामा सबै जातको पहुँच पुऱ्याउन सम्बन्धित निकायले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसैगरी धार्मिक आधारमा हेर्दा पनि सबै शिक्षकहरू हिन्दु धर्म मान्ने नै रहेको पाइएको छ ।

४.२. शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा माध्यमिक तह कक्षा ९ मा गणित, सामाजिक र स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि समस्यासँग सम्बन्धित सकारात्मक र नकारात्मक वाक्यांशहरू तयार गरियो । जसमा सकारात्मक वाक्यांशलाई पूर्ण सहमत देखि पूर्ण असहमतसम्म क्रमशः ५, ४, ३, २, १ र नकारात्मक वाक्यांशलाई पूर्ण सहमतदेखि पूर्ण असहमतसम्म क्रमशः १, २, ३, ४, ५ अङ्क दिई शिक्षकहरूलाई प्रतिक्रिया गर्न दिई प्रतिक्रिया लिइयो । उक्त प्रतिक्रियाबाट प्राप्त प्राप्ताङ्कलाई विश्लेषण गर्नका लागि १, २ लाई नकारात्मक धारणा, ३.५ लाई मध्यम र ३.५ देखि माथि ४ र ५ लाई सकारात्मक धारणा मानि विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ विषयगत आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिफ्ट स्केल तयार गरी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ । जसलाई तलको तालिकामा देखाइन्छ ।

तालिका नं. ४.७ विषयगत आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणा

क्र.सं.	विषय	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	गणित	४	४	-	-
२	सामाजिक	४	४	-	-
३	स्वा.ज.वा.	४	४	-	-
जम्मा		१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा तीन वटै विषयका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ । यसरी हेर्दा विषयगत आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।

४.२.२ शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र त्यसले शिक्षणप्रतिको धारणामा पार्ने प्रभाव सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको थियो । उक्त अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तालिका नं. ४.८ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.८ शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणा

क्र.सं.	योग्यता	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	स्नातक तह	६	६	-	-
२	स्नातकोत्तर तह	६	६	-	-
जम्मा		१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा स्नातक गरेका र स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरेका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ । यसरी हेर्दा शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यताले उनीहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै प्रभाव नपारेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.२.३ उमेरका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

शिक्षकहरूको उमेरले शिक्षणप्रतिको धारणामा प्रभाव पार्दछ, पादेन भनी अध्ययनकर्ताले अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ जसलाई तालिका नं. ४.९ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.९ उमेरका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

उमेर समूह	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
		सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
२०-३०	२	२	-	-
३०-४०	७	७	-	-
४०-५०	२	२	-	-
५०-६०	१	१	-	-
जम्मा	१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.९ मा उमेर समूह अनुसार शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणालाई देखाइएको छ । जसमा सबै उमेर समूहका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ । यसरी हेर्दा शिक्षकहरूको उमेर अनुसार शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर नभएको पाइयो ।

४.२.४ जातका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताले नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा जातीय आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१० जातका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	जात	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	ब्राह्मण	१०	१०	-	-
२	क्षेत्री	२	२	-	-
३	आदिवासी	-		-	-
४	जनजाति	-		-	-
जम्मा		१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा ब्राह्मण जातका शिक्षक १० जना र क्षेत्री जातका २ जना शिक्षक रहेको र आदिवासी, जनजातिका शिक्षक संख्या शून्य रहेको पाइयो । जसमा ब्राह्मण र क्षेत्री दुवै जातका शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । जातका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।

४.२.५ लिङ्गका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका विद्यालयमा लिङ्गका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको तथ्याङ्कलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.११ लिङ्गका आधारमा शिक्षणप्रतिको धारणा

क्र.सं.	जात	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	पुरुष	११	११	-	-
२	महिला	१	१	-	-
जम्मा		१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा जम्मा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये ११ जना पुरुष शिक्षक र १ जना महिला शिक्षक रहेको पाइयो । जसमा पुरुष र महिला दुवै लिङ्गका शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइयो । यसबाट हामी भन्न सक्छौं कि लैङ्गिक आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर छैन ।

४.२.६ स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयमा स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिक्र्ट स्केलको प्रयोग गरी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार तथ्याङ्क प्राप्त भएको छ । यसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१२ स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको धारणा

क्र.सं.	पेशागत अवस्था	शिक्षक संख्या	शिक्षणप्रतिको धारणा		
			सकारात्मक	मध्यम	नकारात्मक
१	स्थायी	५	५	-	-
२	अस्थायी	७	७	-	-
जम्मा		१२	१२		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१२ मा हेर्दा १२ जना शिक्षकहरू मध्ये ५ जना स्थायी शिक्षक र ७ जना अस्थायी शिक्षक रहेको पाइयो । जसमा स्थायी र अस्थायी दुवै शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइयो । स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।

४.३ शिक्षकहरूको विषयगत अभ्यासको अवस्था

अध्ययनकर्ताले अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्न अथवा विद्यालयमा भइरहेको विषयगत शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नका लागि कक्षा अवलोकन फाराम, शिक्षक अन्तर्वार्ता प्रश्नावली र समूह छलफल निर्देशिका तयार पारी अध्ययन गर्दा निम्नानुसार पाइयो ।

४.३.१ गणित विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था

कक्षा कोठाको व्यवस्थापन

यस अध्ययनको उपशीर्षक अन्तर्गत छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा गणित विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१३ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था

अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गर्ने	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन नगर्ने	
कक्षा अवलोकन	१	३	४
शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१३ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा १ जना शिक्षकले विद्यार्थीको बसाई व्यवस्थालाई मिलाएर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्नुभयो भने अन्य ३ जना शिक्षकले जस्तो छ त्यस्तै अवस्थामा शिक्षण गर्नुभयो । यस सम्बन्धमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता लिँदा सबै शिक्षकहरूको उत्तर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरी शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । यसै कुराको वास्तविक अवस्था पत्ता लगाउन विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा २ वटा विद्यालयका विद्यार्थीको भनाइ कक्षाकोठा व्यवस्थापन कमजोर रहेको र २ वटा विद्यालयका विद्यार्थीको भनाइ ठीकै छ भन्ने प्राप्त भयो । यसरी समग्रमा हेर्दा शिक्षकले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइएन ।

पूर्वपाठको स्मरण

यस अध्ययनको उपशीर्षक अन्तर्गत गणित विषयका शिक्षकहरूले पूर्वपाठको स्मरण गराउने वा नगराउने सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१४ पूर्व पाठको स्मरण

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पूर्वपाठको स्मरण गराउने	पूर्वपाठको स्मरण नगराउने	
१	कक्षा अवलोकन	४	-	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	४	-	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१४ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयका गणित शिक्षकहरूले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो । शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा पनि सबै शिक्षकहरूको भनाई आफूले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको र विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि चारवटै विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो ।

विषयवस्तुको तयारी

यस अध्ययनको उपशीर्षक विषयवस्तुको तयारी सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा सबै विद्यालयका गणित शिक्षकहरूमा पढाउने विषयवस्तुको तयारी राम्रो रहेको पाइयो । अन्तर्वार्ता प्रश्नावली मार्फत शिक्षकहरूलाई प्रश्न सोध्दा पनि विषयवस्तुको तयारी राम्रो रहेको आफूहरूले पाठसँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरूको पनि अध्ययन गर्ने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो ।

पाठयोजनाको निर्माण

यस अध्ययनको उपशीर्षक पाठयोजनाको तयारीमा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका गणित विषय पढाउने शिक्षकसँग गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१५ पाठयोजना निर्माणको स्थिति

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पाठयोजना बनाउने	पाठयोजना नबनाउने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	-	४	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	-	४	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयका शिक्षकले पाठयोजना बनाएको पाइएन भने शिक्षकसँग प्रत्यक्ष कुराकानी गर्दा पनि आफूहरूले लिखित रूपमा पाठयोजना तयार नगरेको यो सम्भव पनि नभएको र पाठका बारेमा मानसिक रूपमा तयार भएर आउने गरेको पाइयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यार्थीको भनाई शिक्षकहरूले पाठयोजना नबनाएको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले पाठयोजना बनाएको पाइएन ।

शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग

शैक्षिक सामग्रीको बारेमा अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयमा गणित शिक्षकले शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेको पाइएन । अवलोकन गर्दा यस्तो पाइएतापनि शिक्षकसँगको अन्तर्वार्ताको क्रममा शिक्षकले विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री पर्याप्त नभएपनि अलि अलि भएको र आफूहरूले शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्ने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो । यसै शीर्षकमा चारवटै विद्यालयका विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा शिक्षकले दैनिक रूपमा सामग्रीको प्रयोग नगरेपनि कहिलेकाही सामग्रीको प्रयोग गरेको र यसरी सामग्रीको प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा सिकाइमा रुची लाग्ने, लामो समयसम्म स्मरण हुने, पढाउँदा पनि बुझिने गरेको प्रतिक्रिया विद्यार्थीको पाइयो । यसरी हेर्दा विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग न्यून मात्रामा भएको पाइयो ।

शिक्षण विधिको प्रयोग

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षण विधिको प्रयोग सम्बन्धमा चारवटै विद्यालयमा गरिएको अध्ययनमा निम्नानुसार पाइयो । जसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१६ शिक्षण विधिको प्रयोग

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षण विधिको प्रयोग र शिक्षक संख्या			जम्मा
		छलफलविधि	प्रश्नावली विधि	विद्यार्थी केन्द्रीत विधि	
१	कक्षा अवलोकन	४	४	-	
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	१	१	२	
३	विद्यार्थी समूह छलफल	४	४		

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१६ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकन गर्दा चारवटै विद्यालयका शिक्षकहरूले छलफल र प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने यसै सम्बन्धमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा १ जना शिक्षकले छलफल विधि, अर्को एकजना शिक्षकले प्रश्नोत्तर विधि र दुईजना शिक्षकले विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोग गर्दछु भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै शीर्षकमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दापनि सबै विद्यार्थीहरूको भनाई छलफल विधि र प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गर्ने गरेको भन्ने देखियो ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग

अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयका शिक्षकहरूलाई तपाईंले शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरी शिक्षण गर्नुहुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा पाठ्यपुस्तक परिवर्तन भएपछि निर्देशिकाको उपलब्धता छैन तापनि पुरानो निर्देशिकाले धेरै सहयोग पुग्ने हुँदा त्यसैले काम चलाएका छौं भन्ने उत्तर प्राप्त भयो भने अध्ययनकर्ताले कक्षा अवलोकन गर्दा निर्देशिकाको प्रयोग गरेको भने पाइएन । शिक्षकले त्यसो भने तापनि समग्रमा निर्देशिकाको प्रयोग भएको पाइएन ।

शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया

कक्षाकोठामा हुने शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा सबै विद्यालयका गणित विषयमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेको पाइयो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विद्यार्थीको पनि सक्रिय सहभागिता रहेको शिक्षकले विद्यार्थीलाई प्रश्न गर्दै विद्यार्थीबाट आएका उत्तरहरूका आधारमा समस्याको समाधान गरिदिने गरेको पाइयो भने २ वटा विद्यालयका शिक्षकले त विद्यार्थीलाई नै अगाडि लगेर **Black Board** मा गणितीय समस्या हल गर्न लगाएको पनि पाइयो । यसैगरी शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा पनि शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेको पाइयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई अन्य विषयभन्दा गणित विषय पढाएको बढी बुझिने र यसमा शिक्षकसँगको अन्तरक्रिया पनि राम्रो रहेको भन्ने उत्तर प्राप्त भयो ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था

यस अध्ययनको उपशीर्षक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्थाबारे अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा शिक्षकले पढाउँदा पढाउँदै विद्यार्थीलाई बीचबीचमा उठाएर प्रश्न सोध्ने, गणित सम्बन्धी समस्या दिएर समाधान गर्न लगाउने र पाठको अन्त्यमा गृहकार्य दिने गरेको पाइयो तर दैनिक रूपमा गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन । यसै सम्बन्धमा शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा तपाइले विद्यार्थी मूल्याङ्कन कसरी गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा गृहकार्य दिएर, प्रश्नहरू सोधेर, एकाइको अन्त्यमा कक्षा परीक्षा लिएर गर्छु भन्ने उत्तर पाइयो भने गृहकार्य बारम्बार परीक्षण गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा विद्यार्थी संख्या धेरै भएकाले बारम्बार परीक्षण गर्न कठिनाई हुने हुँदा एकाइको अन्त्यमा परीक्षण गरिन्छ भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै कुराको वास्तविक अवस्था पत्ता लगाउनका लागि विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि सबै विद्यालयका विद्यार्थीले गणित विषयको शिक्षकले गृहकार्य, कक्षाकार्य दिने र परीक्षण गरी पृष्ठपोषण पनि दिने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो ।

४.३.२ सामाजिक विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था

अध्ययनकर्ताले छनौटमा परेका विद्यालयहरूमा सामाजिक विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप के कसरी भइरहेको छ र यसमा विद्यार्थीको प्रतिक्रिया के छ भनी गरिएको अध्ययनमा निम्नानुसार पाइयो ।

कक्षाकोठाको व्यवस्थापन

यस अध्ययनको उपशीर्षक अन्तर्गत छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयका सामाजिक विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययनगर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१७ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		कक्षाकोठा व्यवस्था गर्ने	कक्षाकोठा व्यवस्था नगर्ने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१७ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा कुनै पनि शिक्षकले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइएन । अवलोकनका क्रममा यस्तो पाइएता पनि शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा सबै शिक्षकको भनाई विद्यार्थीको बसाई व्यवस्था मिलाएर, प्रकाश, कालोपाटी, सरसफाई आदिद्वारा कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरिन्छ भन्ने उत्तर प्राप्त भयो भने चारवटै विद्यालयका विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा २ वटा विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई विद्यार्थीसंख्या अनुरूप डेस्क बेन्च नभएको, कक्षाकोठा सानो भएको छ भन्ने पाइयो भने २ वटा विद्यालयमा ठीकै छ भन्ने पाइयो । यसरी हेर्दा शिक्षकले प्रत्येक दिन कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइएन ।

पूर्वपाठको स्मरण

यस अध्ययनको उपशीर्षक पूर्वपाठको स्मरण सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१८ पूर्व पाठको स्मरण

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पूर्वपाठको स्मरण गराउने	पूर्वपाठको स्मरण नगराउने	
१	कक्षा अवलोकन	४	-	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	३	१	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.१८ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयका सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो । शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा पनि सबै शिक्षकको भनाई पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको पाइयो भने विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा ३ वटा विद्यालयमा शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने र एउटा विद्यालयमा शिक्षकले कुनै दिन पनि पूर्वपाठको स्मरण नगराउने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो ।

विषयवस्तुको तयारी

शिक्षकको विषयवस्तुको तयारी सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा एकजना शिक्षकको राम्रो पाइयो भने अन्य ३ वटा विद्यालयका शिक्षकको विषयवस्तुको तयारी अलि कम रहेको वा राम्रोसँग शिक्षक विषयवस्तुमा तयारी नभएको पाइयो । यसै विषयमा शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ सामाग्रीको अध्ययन गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा सबै शिक्षकको भनाई आफूले विषयसँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ सामाग्रीहरू पनि अध्ययन गर्ने गरेको भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो ।

पाठयोजनाको निर्माण

यस अध्ययनको उपशीर्षक पाठयोजनाको तयारी सम्बन्धमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका चारवटै विद्यालयका सामाजिक विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूको सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१९ पाठयोजना निर्माणको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पाठयोजना बनाउने	पाठयोजना नबनाउने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४-	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	-	४	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं.४.१९ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकन गर्दा चारवटै विद्यालयका शिक्षकले पाठयोजना निर्माण गरेको पाइएन भने शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा प्रभावकारी शिक्षणका लागि पाठयोजना आवश्यक भएकाले निर्माण गरिन्छ भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दापनि शिक्षकले पाठयोजनाको निर्माण नगरेको पाइयो । यस अर्थमा शिक्षकले पाठयोजनाको निर्माण नगरेको पाइयो ।

शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग

अध्ययनका लागि छनौट गरिएका विद्यालयमा सामाजिक विषय शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनद्वारा अध्ययन गर्दा कुनै पनि विद्यालयका शिक्षकहरूले शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्नु भएन । शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा सबै शिक्षकको भनाई विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री भएपनि पर्याप्त मात्रामा नभएको शिक्षणको क्रममा आफूले पनि शैक्षिक सामग्रीको निर्माण गरी प्रयोग गर्ने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा एउटा विद्यालयमा शिक्षक कहिल्यै पनि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग नगर्ने, पढाएको पनि नबुझिने, कक्षामा पनि ढिला प्रवेश गर्ने र एकै दिनमा एउटा पाठ सिध्याउने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो भने अन्य २ वटा विद्यालयमा शिक्षकले दैनिक रूपमा सामग्रीको प्रयोग नगरी कहिलेकाहीं मात्र प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग कमै मात्रामा भएको पाइयो ।

शिक्षण विधिको प्रयोग

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षण विधिको प्रयोग सम्बन्धमा शिक्षकले कुन विधिको प्रयोग गर्नुहुन्छ ? र कुन विधि उपयुक्त हुन्छ भनी गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२० शिक्षण विधिको प्रयोग

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षण विधिको प्रयोग र शिक्षक संख्या				जम्मा
		छलफल विधि	प्रश्नोत्तर विधि	व्याख्यान विधि	भ्रमण विधि	
१	कक्षा अवलोकन	१	-	३	-	
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	२	२	-	-	
३	विद्यार्थी समूह छलफल	१	-	३	-	

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.२० लाई विश्लेषण गर्दा शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा २ जना शिक्षकले छलफल विधि र १ जना शिक्षकले प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गर्ने बताए तापनि कक्षा अवलोकन गर्दा १ जना शिक्षकले छलफल विधिको प्रयोग गरी शिक्षण गरेको पाइयो भने अन्य ३ जना शिक्षकमा व्याख्यान विधि नै हावी देखियो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा 'ग' विद्यालयका शिक्षकले छलफल विधिको प्रयोग गरे पनि अन्य विद्यालयका शिक्षकले व्याख्यान विधि नै प्रयोग गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा विद्यालयमा व्याख्यान विधि नै बढी हावी भएको पाइयो ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग सम्बन्धमा शिक्षकसँग प्रश्न गर्दा 'घ' विद्यालयका शिक्षकको भनाइमा वर्तमान समयमा विद्यालयमा निर्देशिका प्राप्त नभएको जानकारी पाइयो भने अन्य विद्यालयका शिक्षकको भनाई विद्यालयमा पुरानो निर्देशिका भएको र त्यसैका आधारमा काम चलाएको पाइयो । शिक्षकले यसो भने तापनि कक्षा अवलोकनका क्रममा चारैजना शिक्षकले निर्देशिकाको प्रयोग गरेको पाइएन । विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग भएको पाइएन ।

शिक्षक-विद्यार्थी अन्तरक्रिया

कक्षामा हुने शिक्षक-विद्यार्थी बीचको अन्तरक्रिया सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनका क्रममा हेर्दा 'ग' विद्यालयका शिक्षकले छलफल विधिद्वारा विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गर्दै पढाएको पाइयो । यसरी हेर्दा उक्त विद्यालयमा शिक्षक-विद्यार्थी अन्तरक्रिया अत्यन्तै राम्रो रहेको पाइयो भने अन्य विद्यालयमा शिक्षकले व्याख्यान विधिद्वारा पढाएको र विद्यार्थी निस्क्रिय रहेको, शिक्षण क्रियाकलापमा विद्यार्थीको सहभागिता शून्य रहेको पाइयो । छलफलबाट हेर्दा पनि शिक्षक-विद्यार्थी अन्तरक्रिया गरेको पाइएन ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था

सामाजिक विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था कस्तो छ, शिक्षकले विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दछन्, गर्दैनन् ? भनी अध्ययन गर्दा शिक्षकसँगको अन्तर्वातामा शिक्षकको भनाई प्रश्नोत्तर सोधेर, गृहकार्य दिए, लिखित र मौखिक प्रश्न सोधेर मूल्याङ्कन गर्ने गरेको छु भन्ने उत्तर प्राप्तभयो भने कक्षा अवलोकनका आधारमा हेर्दा सबै शिक्षकहरूले पढाइसकेपछि अन्त्यमा विद्यार्थीलाई उठाएर प्रश्न सोधेको पाइयो । नजानेका कुरालाई स्पष्ट गर्दै गृहकार्य पनि दिएको पाइयो । तर गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन । यसै शीर्षकमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा 'क' विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले कहिल्यै पनि उठाएर प्रश्न नसोध्ने र गृहकार्य पनि नदिने, मूल्याङ्कन भनेको अन्तिम परीक्षा मात्रै हो, आजमात्र सरले मूल्याङ्कन गर्ने र गृहकार्य दिने गर्नु भयो भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो भने उक्त शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा मापन गर्दा अत्यन्तै सकारात्मक पाइएको थियो । अन्य सबै विद्यालयका सामाजिक पढाउने शिक्षकले मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा शिक्षकले कक्षाकोठामा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरे पनि गृहकार्य परीक्षण गरेको पाइएन ।

विद्यार्थीहरूको शिक्षकप्रतिको दृष्टिकोण पत्ता लगाउनका लागि विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा शिक्षकले विद्यार्थीलाई सहयोग गर्ने गरेको कुनै विशेष काममा बाहेक अन्य बेला विद्यालय नछाड्ने र विषयवस्तु समयमै सिध्याउने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा शिक्षकप्रति विद्यार्थी सन्तुष्ट भएपनि 'क' विद्यालयका सामाजिक शिक्षकप्रति विद्यार्थी त्यति सन्तुष्ट भएको पाइएन ।

४.३.३ स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था

नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरूमा गणित, सामाजिक विषय जस्तै स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण विषयको पठन पाठन के कसरी भइरहेको छ र यसमा विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया के कस्तो रहेको छ भनी अध्ययनकर्ताले अध्ययनगर्दा निम्नानुसार पाइयो ।

कक्षाकोठा व्यवस्थापन

यस अध्ययनको उपशीर्षक कक्षाकोठाको व्यवस्थापन सम्बन्धमा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२१ कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		कक्षाकोठा व्यवस्था गर्ने	कक्षाकोठा व्यवस्था नगर्ने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं.४.२१ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकन गर्दा ४ वटै विद्यालयका शिक्षकले कक्षा कक्षा व्यवस्थापन गरेको पाइएन भने शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा सबै शिक्षकको भनाई विद्यार्थीलाई दुई लहरमा मिलाएर हावा, प्रकाश र सरसफाइको व्यवस्था गरेर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्दछु भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसको वास्तविक अवस्थाबारे जानकारी लिन विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा २ वटा विद्यालयमा कक्षाकोठा व्यवस्थापन राम्रो नभएको र २ वटा विद्यालयमा ठीकै भएको देखियो । यसरी हेर्दा विद्यालयमा कक्षाकोठा व्यवस्थापनमा ध्यान नदिएको पाइयो ।

पूर्वपाठको स्मरण

यस अध्ययनको उपशीर्षक पूर्वपाठको स्मरण सम्बन्धमा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा अध्ययन गर्दा निम्नानुसार प्राप्त भएको छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ ।

तालिका नं. ४.२२ पूर्व पाठको स्मरण

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पूर्वपाठको स्मरण गराउने	पूर्वपाठको स्मरण नगराउने	
१	कक्षा अवलोकन	४	-	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकाले के देखाउँदछ भने छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा कक्षा अवलोकन गर्दा चारै जना शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो । शिक्षकसँगको अन्तर्वार्तामा पनि सबै शिक्षकको भनाई आफूले पूर्वपाठको स्मरण गराउने गरेको उत्तर प्राप्त भयो । शिक्षकले यसो भने तापनि विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा भने २ जना शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराउने र २ जना शिक्षकले अप्ठ्यारो पाठ बाहेक अन्यबेला पूर्वपाठको स्मरण नगराउने पाइयो । समग्रमा हेर्दा स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा पूर्वपाठको स्मरण कमै गराएको पाइयो ।

विषयवस्तुको तयारी

शिक्षकहरूको विषयवस्तुको तयारी सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनद्वारा अध्ययन गर्दा सबै शिक्षकहरूमा विषयवस्तुको तयारी सामान्य रूपमा रहेको पाइयो । अवलोकनमा यस्तो पाइएता पनि शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा शिक्षकहरूले आफूहरूमा विषयवस्तुको ज्ञान राम्रो रहेको र यससँग सम्बन्धित अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरूको पनि अध्ययन गर्ने गरेको पाइयो ।

पाठयोजनाको निर्माण

यस अध्ययनको उपशीर्षक पाठयोजनाको तयारी सम्बन्धमा नमूना छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा अध्ययन गर्दा प्राप्त सूचनालाई तलका तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२३ पाठयोजना निर्माणको स्थिति

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		पाठयोजना बनाउने	पाठयोजना नबनाउने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	१	३	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	-	४	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा कुनै पनि शिक्षकले पाठयोजनाको तयार गरेको पाइएन । शिक्षकलाई तपाइले सधैं पढाउने विषयको पाठयोजना बनाउनु हुन्छ भनि सोध्दा १ जना शिक्षकले बनाउँदछु भन्ने उत्तर प्राप्त भयो भने अन्य शिक्षकले सामान्यतया मानसिक रूपमा तयार भएर आइन्छु भन्ने उत्तर प्राप्त भयो यसरी हेर्दा शिक्षकले पाठयोजना बनाएको पाइएन । विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले पाठयोजना तयार नगर्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा शिक्षकले दैनिक रूपमा पाठयोजना निर्माण गरेको पाइएन ।

शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग

यस अध्ययनको उपशीर्षक शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग सम्बन्धमा अध्ययनकर्ताले नमूनामा छनौटमा परेका चारवटै विद्यालयमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२४ शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		शैक्षिक सामाग्री प्रयोग गर्ने	शैक्षिक सामाग्री प्रयोग नगर्ने	
१	कक्षा अवलोकन	१	३	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	२	२	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिका नं. ४.२४ लाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा एकजना शिक्षकले शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग गरेको र अन्य ३ जना शिक्षकले सामाग्रीको प्रयोग गरेको पाइएन । अवलोकन गर्दा यस्तो पाइएता पनि शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता लिँदा चारैजना शिक्षकले शैक्षिक सामाग्री प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो, यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा २ जना शिक्षकले कहिलेकाही प्रयोग गर्ने गरेको र २ जना शिक्षकले सामाग्रीको प्रयोग नगरेको पाइयो । अझ एउटा विद्यालयमा त यो विषय ३/४ जना शिक्षकले पढाउने हुँदा नबुझिने गरेकाले एउटा मात्र शिक्षकले पढाएमा राम्रो हुने थियो भन्ने गुनासो विद्यार्थीको पाइयो ।

शिक्षण विधिको प्रयोग

स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयको अध्ययन अध्यापनमा कुन विधि उपयुक्त हुन्छ र शिक्षकले कुन विधि प्रयोग गर्नुहुन्छ भनी गरिएको अध्ययनमा कक्षा अवलोकनका क्रममा शिक्षकले व्याख्यान विधि नै प्रयोग गरेको पाइयो । अवलोकनमा यस्तो पाइएता पनि शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता लिँदा छलफल, प्रश्नोत्तर, व्याख्यान, प्रदर्शन विधिको प्रयोग गर्ने गरेको उत्तर प्राप्त भयो । यसैको वास्तविक अवस्थाबारे जानकारी लिन विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा सबै विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले बढी मात्रामा व्याख्यान विधि र कहिलेकाहीँ मात्र छलफल प्रश्नोत्तर विधिको प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा विद्यालयमा व्याख्यान विधि नै बढी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा प्राप्त भएको सूचनालाई तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२५ शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	अध्ययनका साधनहरू	शिक्षक संख्या		जम्मा
		शिक्षक निर्देशिका प्रयोग गर्ने	शिक्षक निर्देशिका प्रयोग नगर्ने	
१	कक्षा अवलोकन	-	४	४
२	शिक्षक अन्तर्वार्ता	४	-	४
३	विद्यार्थी समूह छलफल	-	४	४

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६७

माथिको तालिकालाई विश्लेषण गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा शिक्षकले निर्देशिकाको प्रयोग गरेको पाइएन । शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा भने आफूले निर्देशिकाको प्रयोग गर्ने गरेको उत्तर प्राप्त भयो । यसै शीर्षकमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा विद्यार्थीको भनाई शिक्षकले निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको पाइयो । समग्रमा हेर्दा विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरेको पाइएन ।

शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया

यस अध्ययनको उपशीर्षक शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनबाट हेर्दा चारवटै विद्यालयमा स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरणका विषयको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विद्यार्थीसँगको अन्तरक्रिया राम्रो पाइएन । अझ एकजना शिक्षकले त “गर्भावस्थाका समस्या” शीर्षक पढाउँदा कक्षाकोठा भन्दा बाहिर हेरेर विद्यार्थीसँग Eye Contact नगरी पढाएको पाइयो भने अर्को विद्यालयका शिक्षकले केटातिरमात्र हेरेर पढाएको पाइयो । यसरी यो विषयमा विद्यार्थी सक्रियता र अन्तरक्रिया शून्य नै पाइयो । अवलोकनका क्रममा यस्तो पाइएता पनि शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा भने शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेको भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै शीर्षकमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा सबै विद्यालयका विद्यार्थीको भनाई ठीकै छ भन्ने पाइयो । यसरी हेर्दा स्वा.ज.वा. विषयमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया नभएको पाइयो ।

विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था

त्यसैगरी स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था कस्तो छ भनी अध्ययन गर्दा कक्षा अवलोकनका क्रममा चारवटै विद्यालयका शिक्षकले शिक्षण गरिसकेपछि, विद्यार्थीलाई उठाएर प्रश्न गरेको र गृहकार्य पनि दिएको पाइयो भने गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन । यसै शीर्षकमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता गर्दा प्रश्न सोधेर, कक्षाकार्य दिएर, गृहकार्य दिएर र एकाइको अन्त्यमा परीक्षा लिएर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरिन्छ, भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो । गृहकार्य बारम्बार परीक्षण गर्नुहुन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा विद्यार्थी संख्या धेरै भएकाले पाठको अन्त्यमा गरिन्छ, भन्ने उत्तर प्राप्त भयो । यसै सम्बन्धमा विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पनि शिक्षकहरूले मूल्याङ्कन गर्ने गरेको पाइयो । यसरी समग्रमा हेर्दा विद्यार्थी मूल्याङ्कन नियमित गरे तापनि गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन ।

४.३.४ शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यासबीचमा सम्बन्ध

प्रस्तुत अध्ययनमा अध्ययनकर्ताले शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि लिक्वर्ट स्केल तयार पारी अध्ययन गर्दा सबै शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा सकारात्मक रहेको पाइयो । यसै सम्बन्धमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र कक्षा शिक्षणबीचमा तालमेल छ छैन भनी अध्ययन गर्दा गणित विषय अध्यापन गर्ने, शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकन गर्दा शिक्षण क्रियाकलाप अत्यन्तै राम्रो रहेको । विद्यार्थीलाई कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेर, पूर्व पाठको स्मरण गराएर छलफल विधिद्वारा विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गर्दै र बीच बीचमा उठाएर विद्यार्थीलाई प्रश्न सोध्दै अत्यन्त सहज तरिकाले पढाएको पाइयो । यसरी हेर्दा गणित विषयमा शिक्षकको शिक्षणप्रतिको धारणा र कक्षा शिक्षणबीचमा तालमेल छ, भन्न सकिन्छ, भने सामाजिक विषयमा हेर्दा 'ग' विद्यालयका शिक्षकले छलफल विधिद्वारा विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया गर्दै पढाए पनि अन्य शिक्षकहरूले भने व्याख्यान विधिद्वारा मात्र पढाएको, विद्यार्थीसँग अन्तरक्रिया नभएको र शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग नगरेको पाइयो । अझ विद्यालय 'क' का शिक्षकले त पूर्व पाठको स्मरण पनि नगराउने, गृहकार्य पनि नदिने, कक्षाकोठामा ढिला प्रवेश गरी एकै दिनमा एउटा पाठ सिध्याउने गरेको प्रतिक्रिया पाइयो । तर उक्त शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा हेर्दा भने अत्यन्त सकारात्मक पाइएको छ । त्यसैगरी स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा हेर्दा पनि सबै शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा सकारात्मक पाइएको छ, भने कक्षा अवलोकन गर्दा शिक्षकहरूले कक्षाकोठा व्यवस्थापन नगरेको, पूर्व पाठको स्मरण गराए पनि पाठयोजनाको निर्माण नगरेको, व्याख्यान विधिद्वारा मात्र पढाएको, अझ एक जना शिक्षकले त विद्यार्थीसँग Eye Contact नगरी बाहिर हेरेर पढाएको र गृहकार्य दिए पनि परीक्षण गरेको भने पाइएन । यसरी हेर्दा गणित विषयमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र शिक्षण क्रियाकलाप बीचमा तालमेल रहे पनि सामाजिक र स्वास्थ्य जनसंख्या तथा वातावरण शिक्षा विषयमा केही अन्तर पाइएको छ ।

परिच्छेद > पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुभावहरू

५.१ प्राप्ति

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, केन्द्रीय विभाग, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन समूह अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षक अन्तर्गत गरिएको अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएका विभिन्न तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण तथा व्याख्या गरी प्राप्त भएका प्राप्तिहरूलाई यहाँ बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

५.१.१ शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि

- । शिक्षकहरूले विशिष्टीकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषयमा अधिकांश शिक्षकमा समानता रहे पनि २ जना शिक्षकमा असमानता रहेको पाइयो ।
- । अध्ययनको क्षेत्रमा परेका विद्यालयका शिक्षकले न्यूनतम शैक्षिक योग्यताका साथै तालिम पनि प्राप्त गरेको पाइयो ।
- । विद्यालयमा आधाभन्दा बढी (१२ जनामा ७ जना) शिक्षकहरू अस्थायी पदमा रही शिक्षण गरेको पाइयो ।
- । माध्यमिक तह अध्यापन गर्नेमा अधिकांश पुरुष शिक्षकहरू रहेको पाइयो ।
- । सबै शिक्षकहरू वयस्क अवस्थामा रहेको पाइयो ।
- । अधिकांश शिक्षकहरू ब्राह्मण जातका र २ जना मात्र क्षेत्री समुदायका शिक्षक रहेको पाइयो ।
- । सबै शिक्षकहरू हिन्दु धर्मालम्बी रहेको पाइयो ।

५.१.२ शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा

- । अध्ययनका क्रममा सबै शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक पाइयो ।
- । जात र लिङ्गका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।
- । शिक्षकहरूको उमेरले पनि शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै प्रभाव नपारेको पाइयो ।
- । स्थायी र अस्थायी शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन ।

५.१.३ विषयगत अभ्यासको अवस्था

- । अध्ययनका क्रममा एउटा विद्यालयका शिक्षकले विद्यार्थीको बसाइ व्यवस्थालाई मिलाएर कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेपनि अन्य शिक्षकले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरेको पाइएन ।
- । अध्यापनको क्रममा सबै शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराएको पाइयो तर पाठयोजना बनाएको र शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरेको पाइएन ।
- । शिक्षणको क्रममा गणित विषय अध्यापन गर्ने शिक्षकले छलफल प्रश्नोत्तर विधि र अन्य विषयका शिक्षकले व्याख्यान विधि नै बढी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।
- । पठनपाठनको क्रममा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको पाइयो ।
- । शिक्षणको क्रममा शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग कमै मात्रामा भएको पाइयो ।
- । सबै विद्यालयका शिक्षकले गृहकार्य दिएपनि दैनिक रूपमा गृहकार्य परीक्षण गरेको भने पाइएन ।
- । गणित विषयका शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र कक्षा क्रियाकलाप बीचमा तालमेल रहे पनि अन्य विषयका शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र कक्षा क्रियाकलाप बीचमा अन्तर पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

यस भन्दा अघिल्लो खण्डमा गरिएको विश्लेषण तथा प्राप्त भएको तथ्यहरूको आधारमा निम्न बमोजिम निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरूले न्यूनतम शैक्षिक योग्यताका साथै तालिम पनि प्राप्त गरेका र अधिकांश शिक्षकहरूले आफुले विशिष्टीकरण गरेको विषय नै अध्यापन गर्दै आइरहेका छन् । अधिकांश ब्राह्मण जात र हिन्दु धर्म मान्ने शिक्षकहरू रहेको यस तहमा महिला शिक्षिकाको संख्या भने अत्यन्तै कम पाइएको छ । सबै शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा सकारात्मक छ । जात, लिङ्ग, विषयका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणामा कुनै अन्तर छैन । तर कक्षाकोठा अवलोकन र शिक्षणप्रतिको धारणा बीचमा केही शिक्षकमा अन्तर पाइएको छ ।

विद्यालयमा कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था कमजोर रहेको शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराएपनि पाठयोजनाको निर्माण नगरेको देखियो । विद्यालयमा वर्तमान समयमा निर्देशिका नभएको पाइयो । पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक सामाग्रीको अभाव रहेकोले यसको प्रयोगमा पनि कमी देखिएको छ । शिक्षकहरूले प्रश्नोत्तर, छलफल, खोज, प्रदर्शन विधिद्वारा, शिक्षण गर्नुपर्नेमा केवल प्रवचन विधिद्वारा शिक्षण गर्ने गरेको पाइएको छ । गृहकार्य दैनिक रूपमा परीक्षण नगरी एकाइको अन्त्यमा मात्र परीक्षण गर्ने गरेको पाइयो । गणित विषयमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया राम्रो रहेपनि अन्य २ वटा विषयमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया नभएको पाइयो ।

५.३ सुभावहरू

कुनैपनि कार्यक्रम सञ्चालन गरेपछि, सो कार्यक्रममा जति सुकै सबल, पक्ष भएपनि कार्यक्रमका कमी कमजोरी भेटिने गर्दछन् । भोलिका दिनमा कार्यक्रलाई प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न र अझ बढी उपलब्धि हासिल गर्न देखिएका कमी कमजोरीलाई न्यूनीकरण गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ । यसै सिलसिलामा यस अध्ययन अध्यापन सम्बन्धी गरिएको अध्ययनका क्रममा भेटिएका कमी कमजोरीलाई कम गर्न निम्न लिखित सुभावहरू पेश गर्न सकिन्छ ।

-) विद्यालयमा शिक्षकहरू नियुक्ति गर्दा सोही विषयमा विशिष्टीकरण गरेका शिक्षकलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने ।
-) शिक्षकहरूले पूर्व सेवाकालीन तालिम प्राप्त गरेपनि सेवाकालीन तालिमको अभाव रहेकाले शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले यस तर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
-) माध्यमिक तहमा अधिकांश पुरुष शिक्षक रहेकोमा महिला शिक्षक राख्नका लागि नीतिगत रूपमा नै प्रयास गरिनु पर्दछ ।
-) विद्यालयमा शिक्षक नियुक्ति गर्दा सबै जातजातिको समान प्रतिनिधित्व हुने गरी नियुक्त गर्नुपर्ने ।
-) शिक्षक सेवा आयोगले समय समयमा विज्ञापन खुलाएर लामो समयसम्म अस्थायी पदमा रहेका शिक्षकहरूलाई स्थायी गर्नुपर्ने ।
-) शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणालाई अझ सकारात्मक बनाउन विशेष सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
-) शिक्षण पेशालाई प्रतिष्ठित पेशाको रूपमा स्थापित गर्न सकेमा यस तर्फ शिक्षकहरूको आकर्षण अझ बढ्ने देखिन्छ ।
-) विद्यालय प्रशासनले पनि कक्षाकोठा व्यवस्थापनका पक्षमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने ।
-) शिक्षकले दैनिक पाठयोजना तयार गरी सोही अनुरूप शैक्षिक सामग्री निर्माण गरी अध्यापन गर्नुपर्ने ।
-) पाठ्यपुस्तक परिवर्तनसँगै शिक्षक निर्देशिकामा परिवर्तन गरी सबै विद्यालयमा सर्वसुलभ रूपमा पुऱ्याइनु पर्ने ।
-) शिक्षणको क्रममा शिक्षकले व्याख्यान विधिको सट्टा विषयवस्तु अनुसार छलफल, प्रदर्शन, प्रश्नोत्तर, खोज, स्थलगत भ्रमण आदि विधिको प्रयोग गर्नुपर्ने ।
-) विद्यालय निरीक्षकले समय समयमा शिक्षकको कक्षा अवलोकन गरी आवश्यक सल्लाह सुभाव प्रदान गर्नुपर्ने ।
-) शिक्षकहरूले दैनिक रूपमा गृहकार्य परीक्षण गरी विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण दिनुपर्ने ।
-) शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउन विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकहरूलाई कामको आधारमा सही मूल्याङ्कन गरी पुरस्कार र प्रशंशापत्रको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
-) परीक्षा प्रणालीलाई वार्षिक परीक्षा प्रणालीमा मात्र सीमित नगरी एकाई त्रैमासिक, अर्धवार्षिक रूपमा परीक्षा सञ्चालन गरी विद्यार्थीको नियमित मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद र पौडेल, आनन्द (२०६६), *शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा*, भोटाहिटी काठमाडौँ : आशिष पुस्तक पसल
- खनाल, श्रीप्रसाद र तिमल्सिना, विनोदखण्ड (२०६९), *गुणात्मक मूल्याङ्कन अनुसन्धान*, कीर्तिपुर, काठमाडौँ : क्षितिज प्रकाशन
- खनाल, पेशल (२०६६), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर, काठमाडौँ : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- खनाल, लोकराज (२०६७), *माध्यमिक तहमा सामाजिक अध्ययन शिक्षण*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर काठमाडौँ
- खरेल, मोतिलाल (२००२), *विद्यालयको गणित विषय र यसको अभ्यासमा शिक्षकहरु बीचको विशिष्टीकरण चार्ट प्रतिको धारणा*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर काठमाडौँ
- जोशी, शिवराज (२०६५), *जनसंख्या तथा वातावरण विषय पाठ्यक्रमको अपेक्षा र कक्षा शिक्षणको अवस्था*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर काठमाडौँ
- तिवारी, कृष्णराज (२००२), *कृषक बाबु आमा र कृषक बाहेकका बाबु आमाको विद्यालयको गणित विषय प्रतिको धारणा*, अप्रकाशित शोधपत्र, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल काठमाडौँ
- पण्डित, एकराज (१९९९), *माध्यमिक तहका शिक्षक र विद्यार्थीहरुको ज्यामिति प्रतिको धारणा*, अप्रकाशित शोधपत्र, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल काठमाडौँ
- पोखरेल, कृष्णप्रसाद (२०६०), *गणित शिक्षणमा शिक्षकको भूमिका*, शोधपत्र, त्रि.वि.वि. काठमाडौँ
- पौडेल, तिलक (२०६७), *माध्यमिक विद्यालय तहमा सामाजिक अध्ययन शिक्षणको अवस्था*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर काठमाडौँ
- बलायर, भोजबहादुर (२०६४), *शिक्षकको पेशागत अभिवृद्धि कार्यगत अनुसन्धानको सहयोग*, शिक्षक शिक्षा, सानोठिमी, भक्तपुर : शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
- भट्ट, मोहनदेव (Oct. 2000), *गणित शिक्षणमा प्रभावकारिता ल्याउने केही उपायहरु* CERID: गणित शिक्षा मञ्च
- श्रेष्ठ, के.एन. (१९८२), *नेपालमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरुको शैक्षिक व्यवहार सम्बन्धी मूल्याङ्कन अध्ययन*, इन्सिच्युट अफ एजुकेशन, त्रि.वि., काठमाडौँ
- शिक्षा विभाग (२०६५), *सामाजिक अध्ययन शिक्षण पुरक सामग्री*, माध्यमिक तह सानोठिमी भक्तपुर
- शिक्षा मन्त्रालय (२०६६), *विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम*, काठमाडौँ : शिक्षा मन्त्रालय
- शिक्षक शिक्षा (२०६६/६७)*, नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- शैक्षिक ज्योति*, राष्ट्रिय द्वैमासिक, (श्रावण, भाद्र- २०६९) ।
- सिंह, नागेश्वर (२०६५), *शिक्षाका आधारहरु*, रामशाहपथ, काठमाडौँ, पैरवी प्रकाशन ।
- CERID, (June 12-16 1969), *Better Training for Better pupil Achievement National Workshop (A Workshop Report) Kathmandu: T.U. CERID.*

अनुसूची - १

अध्ययनमा समावेश गरिएका विद्यालयको नाम र कोड

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	कोड
१	श्री आदर्श उ.मा.वि., दिगामकोट	क
२	श्री श्रृङ्गा जनता उ.मा.वि., श्रृङ्गा	ख
३	श्री जनबोध उ.मा.वि., रानीबास	ग
४	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार	घ

अनुसूची - २

अध्ययनमा समावेश गरिएको शिक्षकहरूको नामावली

क्र.सं.	शिक्षकको नाम	विद्यालयको नाम
१	रामप्रसाद अर्याल	श्री आदर्श उ.मा.वि., दिगामकोट
२	तुल्सीराम न्यौपाने	श्री आदर्श उ.मा.वि., दिगामकोट
३	टंकप्रसाद पन्थ	श्री आदर्श उ.मा.वि., दिगामकोट
४	माधवप्रसाद पौडेल	श्री श्रृङ्गा जनता उ.मा.वि., श्रृङ्गा
५	पशुपति कँडेल	श्री श्रृङ्गा जनता उ.मा.वि., श्रृङ्गा
६	मिना गौतम	श्री श्रृङ्गा जनता उ.मा.वि., श्रृङ्गा
७	राम गिरी	श्री जनबोध उ.मा.वि., रानीबास
८	शोभाकर पन्थ	श्री जनबोध उ.मा.वि., रानीबास
९	रामबहादुर खड्का	श्री जनबोध उ.मा.वि., रानीबास
१०	शिवप्रसाद पोखरेल	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार
११	डासुराम ज्ञवाली	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार
१२	विष्णुप्रसाद ज्ञवाली	श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार

अनुसूची - ३

अध्ययनमा समावेश गरिएको विद्यार्थीहरूको नामावली

श्री आदर्श उ.मा.वि., दिगामकोट			
क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम
१	दिपक पन्थ	५	अर्चना ज्ञवाली
२	डिल्लीराज पाण्डे	६	प्रितीना उपाध्याय
३	सन्तोष भण्डारी	७	सुनिता श्रेष्ठ
४	अनिल परियार	८	प्रतिभा भण्डारी

श्री शृङ्गा जनता उ.मा.वि., शृङ्गा			
क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम
१	बाबुराम भुसाल	५	पुष्पा पन्थ
२	नारायण पन्थ	६	तुलसा अर्याल
३	बाबुराम कँडेल	७	सीता न्यौपाने
४	प्रेमनिधी ज्ञवाली	८	दीपा पन्थ

श्री जनबोध उ.मा.वि., रानीबास			
क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम
१	कैलाश ज्ञवाली	५	मनिषा ज्ञवाली
२	विवेक क्षेत्री	६	मिरा श्रेष्ठ
३	मदन गिरी	७	कविता पौडेल
४	शैलेश ज्ञवाली	८	अस्मिता गौतम

श्री ज्ञवा बलेटक्सार मा.वि., बलेटक्सार			
क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम
१	पदम ज्ञवाली	५	वविता गौतम
२	मधुसुदन पौडेल	६	सुशमा ज्ञवाली
३	सञ्जय ज्ञवाली	७	दीपा ज्ञवाली
४	आशिष क्षेत्री	८	मञ्जीला ज्ञवाली

अनुसूची - ४

शिक्षकहरुको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि तयार पारिएको लिफ्ट स्केलमा प्रत्येक वाक्यांशमा प्रत्येक शिक्षकले प्रतिक्रिया गर्दा प्राप्त भएको जम्मा अङ्क र औसत अङ्क

शिक्षकहरुको नाम	राम गिरी	शोभाकर पन्थ	राम ब. खड्का	माधव पौडेल	पशुपति कँडेल	मिना गौतम	शिव प्र. पोखरेल	विष्णु प्र. ज्ञवाली	डासुराम ज्ञवाली	राम प्र. अर्याल	टंक प्र. पन्थ	तुलसीराम न्यौपाने
वाक्यांश												
१	५	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२	५	३	४	४	५	४	५	४	४	४	५	५
३	५	४	३	४	५	४	५	५	५	५	५	५
४	४	५	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५	५	४	४	४	५	५	५	४	५	५	५	५
६	४	५	४	४	५	४	४	४	५	५	५	५
७	४	३	४	४	५	४	५	४	५	४	५	५
८	४	२	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५
९	३	४	३	३	४	४	५	२	४	४	५	५
१०	३	२	४	३	४	३	२	२	४	५	५	५

११	२	४	४	४	५	५	५	४	४	४	५	५
१२	२	४	४	४	४	४	२	५	४	४	५	५
१३	२	४	४	४	५	४	५	४	५	५	५	५
१४	४	४	२	४	५	५	५	४	५	५	५	५
१५	४	४	४	४	५	५	५	५	४	५	५	५
१६	२	४	२	४	४	५	२	५	४	५	५	५
१७	२	२	२	२	२	५	२	४	४	५	५	५
१८	४	४	५	५	४	४	४	४	४	४	५	५
१९	४	४	५	४	४	५	२	४	४	४	५	५
२०	४	३	२	४	४	५	५	१	४	५	५	५
जम्मा अङ्क	७२	७३	७४	८०	८९	८९	८३	८०	८९	९२	१००	१००
औसत अङ्क	३.६	३.६५	३.७	४	४.४५	४.४५	४.१५	४	४.४५	४.६	५	५

अनुसूची - ५

(क) शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम

विद्यालयको नाम :

क्र. सं.	शिक्षकको नाम	अध्यापन गर्ने विषय	तह	योग्यता	तालिम	उमेर	स्थायी, अस्थायी	लिङ्ग	जात	धर्म

(ख) शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउनका लागि निम्नानुसार वाक्यांशहरु तयार गरिएको छ :

वाक्यांशहरु	प्रतिक्रियाहरु				
	पूर्ण सहमत	सहमत	अनिश्चित	असहमत	पूर्ण असहमत
शिक्षण पेशा मर्यादित पेशा हो ।					
शिक्षण गर्नु सबैभन्दा रुचिकर विषय हो ।					
यो विषय मैले आफ्नो इच्छाको कारण छनोट गरेको हुँ ।					
यो विषय दैनिक जीवनका लागि पनि अत्यन्तै उपयोगी विषय हो ।					
मलाई यो विषय पढाउँ पढाउँ जस्तो लाग्दछ ।					
आफ्नो शिक्षण कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु ।					
यो विषय पढेकोमा मलाई कुनै पछुतो छैन ।					
व्यवसायिक जीवनका लागि पनि यो अत्यन्तै महत्वपूर्ण विषय हो ।					
यो विषय मलाई बुढो हुँदासम्म पनि पढाउन पाए हुन्थ्यो जस्तो लाग्दछ ।					
यो पेशाबाट कहिल्यै अवकाश नपाउँ जस्तो लाग्दछ ।					
यो विषय पढाउँदा मलाई दिक्क लाग्दछ ।					
जति मेहनत गरेर पढाए पनि विद्यार्थीले बुझ्दैन बुझ्दैनन् ।					
यो विषयले व्यक्तिमा निरसता पैदा गर्दछ ।					
मलाई यो विषय नभए पनि हुन्थ्यो जस्तो लाग्दछ ।					
यो पेशाबाट कहिले मुक्त हुन पाइएला जस्तो लाग्दछ ।					
शिक्षण गर्नु मेरा लागि बाध्यता हो ।					
मैले जागिरको कारणले यो विषय पढाउनु परेको हो ।					
यो विषय पढाउँदा मलाई समय गएको थाहा नै हुँदैन ।					
यस विषयमा समावेश भएका विषयवस्तु अव्यवहारिक भएकोले रुचि छैन ।					
यस विषयको शिक्षण नगरी अरु विषय शिक्षण गर्न पाए सन्तुष्ट हुन्थेँ ।					

अनुसूची - ६

कक्षा अवलोकन फाराम

विद्यालयको नाम :

मिति :

शिक्षकको नाम :

समय :

ठेगाना :

पाठशीर्षक :

विषय :

विद्यार्थी संख्या :

क्र.सं.	विवरण	कक्षाकोठाको व्यवहार
१	कक्षाकोठाको व्यवस्थापन — विद्यार्थीको बसाइ व्यवस्था — कक्षाकोठाको सरसफाइ — फर्निचरको व्यवस्था — कालोपाटी	
२	पूर्व पाठको स्मरण	
३	विषयवस्तुको तयारी	
४	पोठयोजनाको निर्माण	
५	शैक्षिक सामग्रीको निर्माण	
६	शिक्षकहरूद्वारा कालोपाटीको प्रयोग	
७	शिक्षणको क्रममा प्रयोग गरेका विधिहरू	
८	शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग	
९	शिक्षणको क्रममा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया	
१०	कक्षा क्रियाकलापमा विद्यार्थीको संलग्नता	
११	शिक्षकद्वारा विद्यार्थीलाई प्रश्नोत्तर	
१२	गृहकार्यको व्यवस्था	
१३	गृहकार्य परीक्षणको अवस्था	
१४	अन्य सान्दर्भिक क्रियाकलाप	

अवलोकनकर्ताको नाम :

दस्तखत :

अनुसूची - ७

शिक्षक अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

विद्यालयको नाम :

मिति :

शिक्षकको नाम :

समय :

कक्षा :

१. तपाईंले शिक्षण कार्य गर्नुभन्दा पहिले कक्षाकोठा व्यवस्थापन गर्नुहुन्छ ?

.....

२. कक्षाकोठा व्यवस्थापन कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....

३. विद्यार्थीहरूलाई पूर्व पाठको स्मरण गराउनुहुन्छ ?

.....

४. पूर्व पाठको स्मरण गर्नु किन आवश्यक छ ?

.....

५. विषयवस्तुसँग सम्बन्धित सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन गर्नुहुन्छ ?

.....

६. तपाईंले यस विषयको शिक्षण गर्दा सधैं पाठयोजना तयार गर्नुहुन्छ ?

.....

७. यदि गर्नुहुन्छ भने किन गर्नुहुन्छ ?

.....

८. शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको आवश्यकता छ ? छ भने किन ?

.....

९. अध्ययन अध्यापनको लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयमा उपलब्ध छन् छैनन् ?

.....

१०. शिक्षणको क्रममा आफूले शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्नुभएको छ छैन ?

.....

११. तपाईंको विषय शिक्षणका लागि कुन विधि उपयुक्त मान्नुहुन्छ र किन ?

.....

१२. शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा अन्तरक्रिया भन्नाले के बुझ्नुहुन्छ ?

.....

१३. शिक्षणको क्रममा शिक्षक विद्यार्थी अन्तरक्रिया हुनु आवश्यक छ ? छ भने किन ?

.....

१४. तपाईंको कक्षाकोठामा विद्यार्थीको सहभागिता कतिको छ ?

.....

१५. तपाईंलाई शिक्षण पेशाप्रति कतिको रुचि छ ?

.....

१६. तपाईंलाई पेशाप्रति चाख हुनु नहुनुको कारण के हो ?

.....

१७. विद्यालयमा शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धता छ, छैन ?

.....

१८. छ भने को माफत प्राप्त गर्नुभयो ?

.....

१९. तपाईंले विद्यार्थी मूल्याङ्कन कसरी गर्नुहुन्छ ?

.....

२०. के विद्यार्थी मूल्याङ्कन नियमित गर्नु आवश्यक छ ?

.....

२१. नियमित मूल्याङ्कन गर्दा विद्यार्थीको उपलब्धिमा सुधार पाउनु भएको छ ?

.....

२२. गृहकार्य बारम्बार परीक्षण गर्नु भएको छ, छैन ? किन ?

.....

अनुसूची - ८
लक्षित समूह छलफल

१) लक्षित समूह सञ्चालन प्रक्रिया

(क) परिचय आदान प्रदान

विद्यार्थीको नाम :

१ .....

२ .....

(ख) सहभागीलाई कार्यक्रमबारे जानकारी

(ग) सहभागीलाई कार्यक्रमको उद्देश्यबारे जानकारी

(घ) छलफलको सुरुवात

(ङ) सूचनाको रेकर्ड

२) छलफलका विषयवस्तुहरु

१. कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धी

.....

२. पूर्व पाठको स्मरण सम्बन्धी

.....

३. शिक्षण विधि सम्बन्धी

.....

४. शैक्षिक सामग्री सम्बन्धी

.....

५. मूल्याङ्कन सम्बन्धी

.....

६. शिक्षक प्रति विद्यार्थीको दृष्टिकोण सम्बन्धी

.....